

SEGÉDLET

NYELVI FORMÁK ÉS GRAMMATIKAI
FUNKCIÓK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

(elmélet és gyakorlat)

K R E

Szerkesztette:

H. VARGA MÁRTA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

K R E

| KÁROLI GÁSPÁR
REFORMÁTUS EGYETEM

2018

SEGÉDLET

nyelvi formák és grammatikai funkciók
tanulmányozásához

(elmélet és gyakorlat)

Károli Könyvek

Magyarnyelv-tanári segédkönyvek

Sorozatszerkesztő: Nádor Orsolya

Magyarnyelv-tanári segédkönyvek

SEGÉDLET

NYELVI FORMÁK ÉS GRAMMATIKAI FUNKCIÓK
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
(ELMÉLET ÉS GYAKORLAT)

SZERKESZTETTE
H. Varga Márta

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó

Budapest, 2018

Felelős kiadó: dr. Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja.

Károli Gáspár Református Egyetem

1091 Budapest, Kálvin tér 9.

Telefon: 455-9060

Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2018

© L'Harmattan Kiadó, 2018

© Szerzők, szerkesztők, 2018

Sorozatszerkesztő: Nádor Orsolya

Szakmai lektor: Balogh Judit

Szakmai irányító: H. Varga Márta

A „Segédlet” fejezeteit írták:

Bajovics Darina, Csáky Zsuzsanna, Demkó Ferenc, Erdőháti-Nagy Zsanett,
Keresztény Dóra, Kimák Petra, Megyeri Martina, Mészáros Tímea,
Sárkány Fruzsina, Szegedi Mónika, Szemők Ágnes, Takács Mária,
Takácsné Sztipanov Alexandra Tijana (gyakorlatok)
H. Varga Márta (elmélet)

Technikai szerkesztő: M. Pintér Tibor

Borítóterv: M. Pintér Tibor

A könyvsorozat a *Bethlen Gábor Támogatáskezelő Zrt.* támogatásával valósult meg.

ISBN 978-963-9808-90-4

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-267-5979

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu • webshop.harmattan.hu

TARTALOM

Magyarnyelv-tanári zsebkönyvek	
Szerkesztői előszó a sorozat elé	7
Bevezetés.....	9
A helyviszonyok nyelvi kifejezőeszközei	11
Elmélet.....	11
Gyakorlatok.....	19
A 'részeshatározói (dativusi)' jelentés nyelvi kifejezőeszközei	25
Elmélet.....	25
Gyakorlatok.....	27
A 'birtoklás' jelentés nyelvi kifejezőeszközei.....	32
Elmélet.....	32
Gyakorlatok.....	37
A 'hiány' jelentés nyelvtani kifejezőeszközei.....	46
Elmélet.....	46
Gyakorlatok.....	50
A 'valamivel való ellátottság' jelentés nyelvi kifejezőeszközei	53
Elmélet.....	53
Gyakorlatok.....	60
Az 'ellentét' nyelvi kifejezésének lehetőségei	65
Elmélet.....	65
Gyakorlatok.....	67
A van funkciói.....	73
Elmélet.....	73
Gyakorlatok.....	79
A feltételes mód funkciói.....	83
Elmélet.....	83
Gyakorlatok.....	86

A felszólító módú alakok funkciói.....	91
Elmélet.....	91
Gyakorlatok.....	96
A 'passzív' jelentés nyelvi kifejezőeszközei.....	101
Elmélet.....	101
Gyakorlatok	106
Irodalom	111
Források	113

MAGYARNYELV-TANÁRI ZSEBKÖNYVEK

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ A SOROZAT ELÉ

Magyar nyelvet tanítani magyarként bizony nagy felelősség, és sokan csak akkor szembesülnek azzal, hogy nem elég anyanyelvűnek lenni, hanem ez egy *önálló szakma*, amikor rutinos nyelvtanulóik az első, egyszerűnek látszó, mégis megmagyarázhatatlannak tűnő keresztkérdéseiket felteszik. Nyelvtanuló pedig volt, van és lesz, de csak akkor marad, ha a kíváncsiságát, tanulási vágyát felkészült tanárok elégitik ki. A magyar a kevéssé választott idegen nyelvek közé tartozik, megvannak sok évtizede, sőt már több évszázada is a jól körülhatárolható nyelvtanulói körei, néha azonban váratlan helyeken, például a szomszédos országokban merül fel az igény gyermekekben és felnőttekben egyaránt, hogy megismerkedjenek a velük együtt élő kisebbség nyelvével.

Könyvsorozatunk a Károli Gáspár Református Egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola együttműködésével megvalósuló *magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus továbbképzés* tapasztalatai nyomán formálódott és formálódik most is. Kidolgoztunk egy kétféléves képzési programot azoknak a pedagógusi képzéssel már rendelkező kollégáknak, akik valamilyen okból kapcsolatba kerülnek a magyar nyelv-tanítással, de hiányzik ehhez a felkészültségük. Az első tanév azonban szembesítette a hallgatókat és az oktatókat is azzal a ténnyel, hogy még a digitális korszakban is vannak olyan alapművek, amelyekhez nem mindenhol lehet hozzájutni. Ugyan az egyetemi jegyzetek mára kimentek a divatból, de a tapasztalataink alapján mégis úgy gondoltuk, hogy segítségként a lehető legtöbb tantárgyhoz elkészítjük azokat a zsebkönyv méretű tankönyveket, amelyek egy-egy tantárgy legfontosabb tudnivalóit tartalmazzák. Ennek az első kötetét adjuk most közre a Miniszterelnöki Hivatal Kárpátaljáért Felelős Kormánybiztosságának eszmei és anyagi támogatásával.

Akik olyan szerencsések voltak, hogy a magyar mint idegen nyelvi tanárképzés valamelyik formájában részt vehettek, rájöttek, hogy alapos, belső – anyanyelvi – grammatikai tudás nélkül nem tudnak kívülről

ránézni a nyelvre, és jelenségeit egy más anyanyelvű számára is megvilágítani. Sorozatunk kötetei között ezért több grammatikai tárgyú munka is helyet kapott. A nyelvtan mint alap nélkülözhetetlen, de önmagában nem elégséges tudás, hiszen a nyelvtanárnak át is kell tudnia adni a hangképzéssel, hangrenddel, intonációval, szókinccsel, kultúrával, a kommunikációval és a pragmatikával – az ezekből felépülő kommunikatív kompetencia négy fő elemével (beszédértés, beszédképesség, írásképesség, olvasásképesség) összefüggő ismereteket, tisztában kell lennie a Közös európai referenciakeret 6 nyelvi szintjével is. Ismernie kell – nem a laikusok szintjén – a szótárhasználatot, a nyelvkönyvválasztás kritériumait, a lexika tanításának módszereit, sőt írni és olvasni is meg kell tanítania a nyelvtanulókat. Célszerű, ha a nyelvtanár tisztában van a módszerek történetével is, hiszen nagyobb eszköztárból válogathat a különféle motivációval rendelkező tanulók számára, ha nemcsak az éppen divatos irányzatokat ismeri, emellett azt is tudja, hogy a magyar nem anyanyelvként való tanításának számos formája létezik. A képzésben részt vevő hallgató-kollégák egy része idegen nyelvként, mások – kisebbségiként – környezetnyelvként, megint mások származásnyelvként tanítják a magyar nyelvet. Ezek sok tekintetben eltérnek egymástól, és sokféle intézmény, oktatási program keretében valósulnak meg – a bevezető ismereteket tartalmazó tankönyv ezeket az ismereteket tárgyalja.

Reméljük, hogy munkánk eléri a célját!

Lectori salutem!

Budapest, 2018. április

Nádor Orsolya
sorozatszerkesztő

BEVEZETÉS

A 20. század utolsó harmadában jelentkező funkcionális szemléletű nyelvészeti irányzatok térhódítása nagy változást jelentett az utóbbi évtizedek nyelvoktatási gyakorlatában is. A nyelveírás hajdani merev szempontjai mintha átadták volna a helyüket a nyelvi (a kommunikációs és pragmatikai) funkciók bemutatásának. Míg korábban a magyarnak mint anyanyelvnek és magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatási gyakorlata a nyelvtani formát részesítette előnyben a funkcióval szemben, és egy formát többnyire egy (tipikus) funkcióval társított, addig a kommunikáció-központú nyelvoktatás a nyelvi jelenségek funkcióit, szemantikai összetevőit állítja előtérbe. Egyfelől azt keresi, hogy egy funkciót milyen formák fejezhetnek ki, másfelől azt vizsgálja, hogy egy adott forma milyen funkciók betöltésére alkalmas. A kommunikáció-központú oktatás semmiképpen sem korlátozható formális szabályok, „kész kategóriák” elsajátíttatására: a szabályok csak irányt mutatnak, tendenciákat jelölnek ki az adott nyelv működésének megértéséhez, az állandó változásban lévő, viszonylagos nyelvtani kategóriák létrehozása azonban sohasem célja, hanem csak (segéd)eszköze a nyelveírásnak.

A funkcionális grammatikának gyakorlati szempontból is fontos feladata, hogy elemezze és leírja az azonos értelmű, de egymástól eltérő nyelvi megjelenési formák közötti különbségeket. A nyelv funkcionális megközelítése különböző szinteken történhet, pl. kereshetünk megfelelő lexikai-grammatikai eszközöket bizonyos kommunikációs-pragmatikai szituációkhoz (pl. kérés, elutasítás, bocsánatkérés, sajnálatkifejezés, együttérzés, bókolás), vizsgálhatunk nyelven belüli disztinktív funkciókat (pl. 'birtoklás', 'ellátottság', 'hiány'), illetőleg értelmezhetjük az egyes nyelvi egységek mondat- és szövegbeli funkcióját (pl. felszólító / feltételes módú igealakok, a *van* funkciói, a *-nAk* rag jelentése). Az eltérő nyelvi formák, struktúrák azonos fogalmi tartalma mögött általában interpretációs jellegű különbség rejlik. Minden nyelvtani alakhoz kötődő jelentésnek megvan a maga jellemző „interpretációs komponense”,

s a szinonímia keretében mindegyik forma a maga saját interpretációs jellemzőjén keresztül mutatja be „ugyanazt”. A funkcionális nyelvtan feladatának tekinti, hogy rámutasson az általános, invariáns jelentés hátterében a specifikus jelentésbeli különbségekre is.

A kötet mindenekelőtt olyan magyar mint idegennyelv-tanárok számára készült, akik mindennapi oktatási gyakorlatukban érvényre kívánják juttatni a funkcionális szemléletet. A kötet minden fejezete két nagy egységből áll: (1) a rövid szakmai összefoglalók („Elmélet”) a gyakorlatsorok nyelvészeti hátterének a megismerését szolgálják; ezeket követik (2) a témához kapcsolódó feladatsorok („Gyakorlatok”). A gyakorlatsorok összeállításában aktívan közreműködtek a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszékének „Magyar mint idegen nyelv” MA-szakos tanárjelöltjei, akik szemináriumi dolgozataikban éppen a kötetben szereplő témákhoz készítettek feladatsorokat. Név szerint is bemutatom alkotótársaimat: Bajovics Darina, Csáky Zsuzsanna, Demkó Ferenc, Erdőháti-Nagy Zsanett, Kimák Petra, Megyeri Martina, Mészáros Tímea, Sárkány Fruzsina, Szabóné Keresztény Dóra, Szegedi Mónika, Szemők Ágnes (Budapest) és Takács Mária (Bereg-szász). Ők valamennyien a 2016/2017-es tanév 2. félévben vettek részt a „Funkcionális nyelvészet” című szemináriumokon.

A kötetben a következő témák kaptak helyet:

- A helyviszonyok nyelvi kifejezőeszközei
- A 'dativus' jelentés nyelvi kifejezőeszközei
- A 'birtoklás' jelentés nyelvi kifejezőeszközei
- A 'hiány' jelentés nyelvi kifejezőeszközei
- A 'valamivel való ellátottság' jelentés nyelvi kifejezőeszközei
- Az 'ellentét' nyelvi kifejezőeszközei
- A *van* jelentései
- A feltételes mód funkciói
- A felszólító mód funkciói
- A 'passzív' jelentés nyelvi kifejezőeszközei

Budapest, 2018. január 25-én

H. Varga Márta
a kötet szerkesztője

A HELYVISZONYOK NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI

ELMÉLET

IRÁNYHÁRMASSÁG

A tér, a helyviszonyok érzékelése közös emberi élményeink közé tartozik, és – a tapasztalatok szerint – ezt az élményt a különböző nyelvek más-más módon tükrözik. A magyar nyelv sokak által méltatott logikussága talán legerősebben a helyviszonyok rendszerében érhető tetten: a valóság térviszonyait nyelvünk a lehető legpontosabban tükrözi vissza. Ez az oka annak, hogy a magyarban a helyviszonyok rendszere meglehetősen szövevényes, szemben pl. az indoeurópai nyelvekkel, amelyekben nem különülnek el szigorúan és következetesen a *hol?* és *hová?* kérdésekre felelő prepozíciók. Nyelvünk a valóság térviszonyait nagyon pontosan igyekszik visszatükrözni: „az irányokat, helyviszonyokat kifejező, *hol?*, *hova?*, *honnan?* kérdésre felelő helyhatározói ragjaink 3x3-as rendszere szép, szimmetrikus elrendezésű, s cizelláltan jeleníti meg a belső zárt térhez és a felülethez köthető helyviszonyokat, amelyekhez még a mellettiséget (»közelében levést«) kifejező újabb keletű ragok is járulnak” (Szili 2006: 206).

Az irányhármasság eredetileg a helyhatározók rendszerében alakult ki. A helyhatározó az alaptagban kifejezett cselekvésnek, történésnek, létezésnek a térbeli körülményeit (színhelyét vagy irányát) határozza meg. Kifejezheti, hol játszódik le, honnan indul ki, milyen irányba, illetve milyen térbeli határig terjed. „A határozók két szempont szerint rendeződnek: a) az adott (rögzített, statikus) ponthoz viszonyítva az annak irányába történő mozgás, ill. az attól távolodó mozgás szerint; b) az adott pont, egyed belsejében, a külső felületén, illetve azzal érintkező elhelyezkedés szerint” (Hegedűs 2004: 156).

A HELYHATÁROZÓK NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI

1. A helyet jelölő, irányhármasságot kifejező határozóragjaink:

HOL?	HOVÁ?	HONNAN?
<i>-ban, -ben</i> (inessivus)	<i>-ba, -be</i> (illativus)	<i>-ból, -ből</i> (elativus)
<i>-n, -on, -en, -ön</i> (superessivus)	<i>-ra, -re</i> (sublativus)	<i>-ról, -ről</i> (delativus)
<i>-nál, -nél</i> (adessivus)	<i>-hoz, -hez, -höz</i> (allativus)	<i>-tól, -től</i> (ablativus)
<i>-t, -tt</i> (locativus)		

A helyhatározóragok többsége kétalakú, magas-mély hangrendű illeszkedést követelő végződés, pl. *-ban, -ben; -tól, -től*. Kivétel a négyalakú superessivusi *-n, -on, -en, -ön* és az allativus háromalakú ragja, a *-hoz, -hez, -höz*.

A *hol?* és a *hová?* két, vizuálisan is jól elkülöníthető, statikus, illetve dinamikus szituáció, amelyet a magyarban formailag elég következetesen elválasztunk egymástól. Míg a *hol?* konténer- és felületélményhez kötött helyzet ('bent van valamiben, rajta van valamin'), addig a *hová?* kérdés arra utal, hogy a 'bentlevőség', 'rajtalevőség' csak a jövőben következik be.

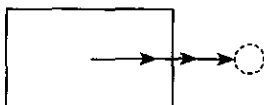
A helyhatározó ragjai kifejezhetnek belső és külső viszonyt. A külső viszonynak van szorosabb ('rajta levőség') és lazább változata ('mellette levőség'). A belső viszony azt fejezi ki, hogy a cselekvés, történés stb. a helyhatározóban kifejezett dolognak a belsejében folyik (vagy onnan indul ki, oda irányul) vagy pedig a felszínén, illetőleg a közelében játszódik le (vagy onnan indul ki, oda irányul).

A belviszonyt a *-ba*n (inessivusi), a *-ből* (elativusi) és a *-ba* (illativusi) ragos névszó jelöli.

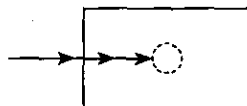
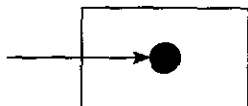
-ban/-ben (in)

-ból, -ből

-ba, -be

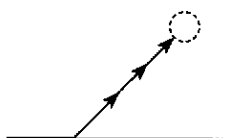

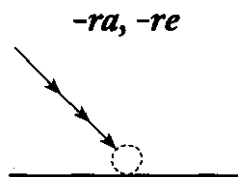
A külviszony szorosabb fokát az *-(V)n* (superessivusi), a *-rÓl* (delativusi) és a *-rA* (sublativusi) ragos névszó fejezi ki.

-n/-on/-en/-ön (on)

-ról, -ről

A külviszony lazább fokát a *-nál* (adessivusi), a *-tól* (ablativusi) és a *-hoz* (allativusi) ragos névszó jelöli.

-nál, -nél

-hoz, -hez, -höz

Külviszony rag a *-t/-tt* is, amely köznevek végén ma már csak a *hely* főnévhez kapcsolódva fordul elő, pl. *e helyt ~ e helyütt ~ sok helyütt ~ jó helyt (jársz)*. Ez a határozórag már csak néhány helységnév helyhatározói alakjában fordul elő, de minden esetben csak mint választható lehetőség, pl. *Pécsett ~ Pécsen, Győrött ~ Győrben, Székesfehérvárt* (analógiásan: *Székesfehérvárott*). Egy-két helyhatározószóban, névutóban is megőrződött „megkövült” formában, pl. *itt ~ ott, kint ~ bent, hanyatt, oldalt, alatt ~ felett*.

Megemlíthetjük a személyes névmások határozóragos formáit, amelyek mindhárom irány jelölésére alkalmasak, pl. *bennem, belém, belőlem; rajtad, rád, rólad*.

2. A helyet jelölő határozószók

A határozószók is gyakori kifejezőeszközei a helyviszonyoknak.

A (mutató, kérdő, határozatlan, általános) névmási határozószók alakváltozatai alkalmasak mindhárom irány megjelölésére, pl. *ott, oda, onnan; hol, hová, honnan; bárhol, bárhová, bárhonnan; mindenhol, mindenhová, mindenhonnan*. A vonatkozó névmási határozószók (*ahol, ahová, ahonnan, amerre, ameddig*) általában kötőszóként állnak a helyhatározói, illetve a jelzői mellékmondatok élén.

HOL?	HOVÁ?	HONNAN?
lent	le	lentől
fent	fel	fentről (felülről)
kint	ki	kintről (kívülről)
bent	be	bentről
itt	ide	innen
ott	oda	onnan
elől	előre	előlről
hátsó	hátra	hátsólról
közel	közelre	közelről
messze	messzire	messziről
távol	távolra	távolról
otthon	haza	otthonról
jobbra	jobbra	jobbról
balra	balra	balról

A határozószók irányhármassága
(Hegedűs 2004: 156 felhasználásával)

A nem névmási természetű, úgynevezett valóságos határozószók általában csak egy irány (a *hol?* kérdésre felelő locativus) jelölésére képesek, pl. *otthon, közel, távol, kint, jobboldalt*.

A *hová?* és *honnan?* kérdésekre felelő ablativusi és lativusi helyhatározókat elsősorban névutós szerkezetekből összeforrt határozószók fejezhetnek ki, pl. *sokfelől érkeznek turisták; fölfelé haladunk*. Az is előfordul, hogy ablativusi vagy lativusi raggal erősítjük meg a határozószókat, pl. *lentről jövök, messzire ellátunk, távolra lát, hátulról zaj hallatszott*. A nem névmási eredetű határozószók között több kettős szófajú szó névutóként is gyakori, pl. *kívül, belül, közel, távol, túl*.

3. Névutós szerkezetek

A névutós szerkezetek általában külső helyviszonyt, annak valamelyik pontosabb árnyalatát jelölik. A legtöbb névutó háromváltozatú, tehát mindhárom irány kifejezésére alkalmas, pl. *alatt, alá, alól; mellett, mellé, mellől; mögött, mögé, mögül*.

HOL?	HOVÁ?	HONNAN?
mellett	mellé	mellől
alatt	alá	alól
fölött	föle	fölül
előtt	elé	elől
-	felé	felől
mögött	mögé	mögül
körül	köré	körül
között	közé	közül

A névutók irányhármassága
(Hegedűs 2004: 156 felhasználásával)

ELTOLÓDÁSOK, SZABÁLYTALANSÁGOK A RENDSZERBEN

1. A helyhatározói irányok és a helyviszonyok kifejezőeszközei nem mindig különülnek el élesen. Irányeltolódással pl. lativusrag is kifejezhet locativust, pl. *Bent vagyunk a tanterembe*. A történeti mondatban tanúsága szerint a *-bA* már igen régóta előfordul *hol?* kérdésre felelő helyhatározó ragjaként a *-bAn* helyett. Noha számos irodalmi példát hozhatnánk fel a *-bA* rag ilyenféle alkalmazására (pl. *Az asszonyi nép is gondba' fejét főzi* – Arany: *Buda halála*), a *-bA* rag efféle használata mégis inkább csak a beszélt nyelvben és a nyelvjárásokban fogadható el, a választékos nyelvhasználatban és különösen az írott nyelvben hibának számít.

2. Az irányeltolódáson kívül helyviszony-eltolódással is találkozhatunk: belviszonyragok olykor külviszonyt fejeznek ki és fordítva. Az előbbi főként akkor fordul elő, ha a határozó testrészt nevez meg, pl. *Levette a táskát a nyakából*, *Arcába fúj a szél*, *Hátba vágta, Homlokába csúszott a kendő*. *Most jövök az egyetemről / a postáról*.

3. A bel- és a külviszony ragjainak használata finom különbségek érzékeltetésére is alkalmas: „A belviszonyragos szavak bizonyos szerkezetekben a cselekvés egyszeri, alkalmi vagy legalábbis ideiglenes s konkrét helyét jelölik meg: *az erdőben* sétál; a konyhá**ban** ül; a falub**an** található; *az irodába* megy; stb.; – a külviszonyragok ugyanerre a színhelyre általánosabban, elmosódottabban utalnak: *az erdőn* dolgozik, (általában, de esetleg most nincs is ott); *a konyhán* van alkalmazásban; *falun* él; *az irodára* osztották be; stb.” (Bencédy – Fábián – Rácz – Velcsovne 1976: 295).

4. A földrajzi tulajdonnevekhez kapcsolódó határozóragok alkalmazása érdekes megoszlást mutat. A világrészek (az *Antarktisz* kivételével), az országok (*Magyarország* kivételével) és a megyék nevéhez belviszonyragokat kapcsolunk, pl. *Európában*, *Spanyolországban*, *Zalában* stb.

A városok, falvak toldalékolása viszont meglehetősen komplikáltnak tűnik: a helyes határozórag megválasztásához bizonyos földrajzi és történelmi ismeretekre is szükség van. A történelmi Magyarország területén a *hol?* (*hová?*, *honnan?*) kérdésre többféle határozóraggal is válaszolhatunk: *-bAn*, *-bA*, *-bÓl* // *-(V)n*, *-rA*, *rÓl* // *-t*, *-tt*. Szűcs Tibor nyomán (1999: 111) a következő tendenciákat lehet felvázolni:

1.. Külföldi városnevek után mindig a *-bAn*, *-bA*, *-bÓl* ragokat használjuk, pl. *Athénban*, *Berlinben*, *Hágában*.

2. A történelmi belföldön található városnevek után:

a) *-bAn*, *-bA*, *-bÓl*:

Az *-i*, *-j*, *-l*, *-r*, *-m*, *-n*, *-ny* hangokra végződő városnevek után, pl. *Balatonalmádiban*, *Tokajban*, *Egerben*, *Veszprémben*, *Hatvanban*, *Jászberényben*.

A *-falú*, *-város*, *-szombat* utótagú városnevek után, pl. *Nyergesújfaluban*, *Dunaújvárosban*, *Nagyszombatban*.

b) *-(V)n*, *-rA*, *rÓl*:

Magánhangzóra végződő városnevek után, pl. *Baján*, *-hely*, *-vár* utótagú városnevek után, pl. *Marosvásárhelyen*, *Székesfehérváron*.

c) *-t*, *-tt*:

Néhány városnévhez, főleg a *-vár* és a *-hely* utótagúakhoz, valamint Győr, Pécs és Vác helységnévhez hol? kérdésre az egyébként elavult *-t*, *tt* locativusrag is kapcsolódhat, főleg választékos stílusban, pl. *Győrött*, *Pécsett*, *Vácott*, *Kaposvárt*, *Székesfehérvárt*, *Kolozsvárt*, *Marosvásárhelyt*, *Bécsújhelyt*. Ma már ezekhez a városnevekhez gyakrabban kapcsoljuk a megfelelő élő határozóragokat, pl. *Győrben*, *Székesfehérváron*, *Marosvásárhelyen*.

5. Olykor a raghasználat világosít fel bennünket arról, hogy az azonos alakú földrajzi tulajdonnevek közül melyikről van szó, pl. *Tolnában* (a megyében), de *Tolnán* (a községben), vö. még *Nógrádban* ~ *Nógrádon*, *Csongrádban* ~ *Csongrádon*, *Velencében* (Olaszországban) ~ *Velencén* (a Velencei-tó partján lévő üdülővárosban).

6. A helymegjelölésül használt személynevekhez, foglalkozásnevekhez általában a lazább külviszonyragok járnak, pl. *Szabóéknál voltam*, *Szabóékhoz megyek*, *Szabóéktól jövök*.

7. A filmek, színdarabok címéhez általában a szorosabb külviszony ragjait fűzzük, pl. *Megyek Az ember tragédiájára*.

GYAKORLATOK

(DEMKÓ FERENC, KERESZTÉNY DÓRA)

1. **Egészítse ki az alábbi táblázatot a megfelelő helyhatározó-ragos alakokkal!**

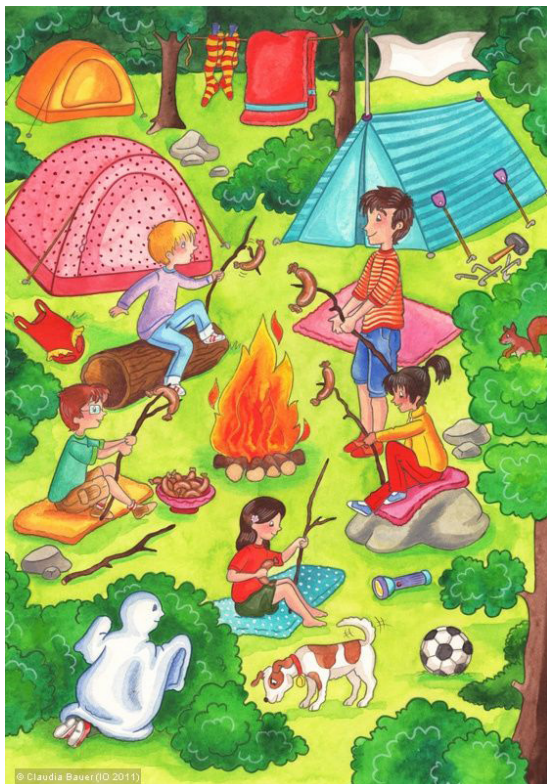
	Hol vagy? Hol van?	Hová mész/ még? Hová megy?	Honnan jösz? Honnan jön?
a) Budapest			
b) az egyetem			
c) a Tisza-part			
d) egy buli			
e) Róma			
f) egy focimeccs			
g) a Keleti pályaudvar			
h) a Bükk			
i) a Balaton			
j) egy barátom			
k) a könyvtár			
l) Juli			

2. Igazolja példákkal, hogy a helyhatározói funkció kifejezhető!

- a. ragos névszóval:
- b. névutós névszóval:
- c. határozószóval:
- d. igekötővel:
- e. személyes névmással (névmási határozószóval):

3. A helyviszonyokat többféle módon is kifejezhetjük a magyar nyelvben. Töltse ki a táblázat hiányzó részeit!

toldalékkal	névutós főnévvel	egyéb módon
az asztalon		
	a fa mellett	
		a táska belsejében
	a ház mögött	
		a barátom irányába

4. Egészítse ki az alábbi képleírást névutók használatával!

A tábor az erdőben, a szabad ég, a fák található. A gyerekek a tűz ülnek, takaróikat is a lobogó tűz fektetik le. Peti a tányérját maga teszi, közben óvatosan a bokor tekintget, ahol egyik barátja bújik a bokor A kutyas észreveszi és csaholva ugrik a levelek Mindezt jobbra egy mókus figyelő kíváncsian, és elgondolkodik azon, hogy ki hagyta a focilabdát a tölgyfa, és vajon lehet-e majd ő a kapus, állhat-e ő a kapu holnap?

5. Írja le, hol van a táborban a...

- a) zseblámpa?
- b) narancssárga sátor?
- c) gumikalapács?
- d) piros pólós lányka?
- e) csíkos harisnya?
- f) tányér?
- g) zászló?

6. Egészítse ki az útbaigazítást az alábbi határozószókkal!

haza, távolról, fentről, otthon, előlről, innen, ide, onnan, lent, otthonról, bent, hátulról, jobbra, messze, ott

„Nohát, kedves uram! Figyeljen csak! Szóval, a stadion nincsen Ha elindul most és siet, öt perc alatt van. látszik is tribün, csak forduljon, kérem,! Látja, ugye? Jut eszembe: ne, a főbejárat felől menjen a jegypénztárhoz, hanem, a hátsó parkoló felől! sokkal gyorsabban bejut, kevesebben vannak. Ha már van a stadionban, a sörös pultot találja,, a lelátóról majd meglátja. De miért is beszélek annyit? Már így is kéne lennem! Lehet, hogy már mindenki el is ment Szaladok, nézem én is a meccset! Ja, és jó szurkolást – Hajrá magyarok!!!”

7. **Suzy angol lány, magyarul tanul. Egy fordítási feladattal próbálkozik, de nem sikerül neki túl jól. Húzza alá a hibásan toldalékolt szavakat és javítsa! Beszéljék meg: mi lehet a probléma oka?**

- a) Megyek az egyetembe.
- b) Arcomra fúj a szél.
- c) Levettem a láncomat a nyakamról.
- d) Felülök a vonatba.

8. **Válassza ki és jelölje a két válaszlehetőség közül a megfelelőt! Milyen jelentéskülönbség van a kétféle módon toldalékolt szavak között?**

- a) Niki szakácsnő, így sok időt tölt a KONYHÁBAN/ KONYHÁN.
- b) Zolinak sok testvére van, így gyakran tanul a KONYHÁBAN/ KONYHÁN.
- c) A titkárnő mindig az IRODÁBAN/ IRODÁN van.
- d) Késni fogok, mert a férjemnek elhoztam egy papírt, itt vagyok az IRODÁBAN/ IRODÁN.
- e) Pityu bácsi gyakran kimegy kapálni a HATÁRBA/HATÁRRA.
- f) Az határőr ezredes korán kelt, hogy idejében kiérjen a HATÁRBA/HATÁRRA.

9. **Javítsa a hibásan toldalékolt városnevet!**

*Az osztályunk **Pécsett** töltött néhány napot. Örülök, hogy odamen-tünk, mert tavaly **Győrben** voltunk. A barátom magániskolába jár, ők idén **Londonott** voltak, tavaly pedig **Párizsott**. Gimi első évében az tet-szett neki a legjobban, mikor **Brüsszelben** voltak. Igaz, anyukámékkal én is jártam már **Bécsett**, de mikor **Csíkszeredában** voltunk, azt is legalább annyira élveztem, nem csak a külföldi utak lehetnek élménydúsak.*

Egészítse ki a szabályt!

Külföldi települések esetén csak a toldalék használatos.

A történelmi Magyarország esetében használhatunk és toldalékokat is. Van olyan város, ahol mindkettő szabályos, például: A helyiek szava a döntő abban, hogy melyik toldalékot használjuk.

10. Testrészek és az irányhármasság: egészítse ki a dialógusokat a megfelelő ragokkal!

- a) – Mi a gond? Nem vagy eszed... !
– Nem értem ezt a feladatot. Nem megy a fejem..... . Tudnál segíteni?
– Ajaj..... Hát, nekem sem jut az eszem..... semmi; bocsi! De majd gondolkodom; szöveget ütött a fejem..... .
- b) – Kedveled az új szomszédodat?
– Nos, nem nagyon. Igazából, az agyam..... megy. Szálka a szemem..... . Bevallom, hogy szív..... gyűlölöm. Olyan faragatlan.
– Áh, ne vedd a szíved..... ! És ő tudja, mit érzel? Mondtad már neki?
– Hogyne! Ami a szíve....., az a szám..... .
- c) – Most kaptam egy üzenetet a kedvesemtől! Igazán szív... jövő!
– Persze, a tenyered... hordozod. Megérdemled!
– Igen. Most is a fülem... cseng a hangja.
– Figyelj, barátom! Vedd kezéd... a dolgokat, kérd meg a kezét végre!

A 'RÉSZESHATÁROZÓI (DATIVUSI)' JELENTÉS NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI

ELMÉLET

1. A részeshatározó a magyarban azt fejezi ki, hogy az alaptagban megnevezett cselekvés, történés kinek vagy minek a részére, számára (javára: dativus commodi vagy kárára: dativus incommodi) megy végbe.

1.1. Leggyakoribb kifejezője a *-nAk*-ragos névszó, pl. „Almát ad a *gyereknek*”. Vonzatszerűen néha más ragja is lehet (*-rA*, *-hOz*), pl. „két *sze mélyre* van terítve”, „Levél a *hitveshez*” (Radnóti).

1.2. A részeshatározói esetviszony a *-nAk* esetraggal ellátott névszón kívül kifejezhető körülírással is, elsősorban a *számára* és a *részére* névutók segítségével. Néhány példában a *számára* névutóéhoz hasonló jelentésben találjuk az *előtt* névutót is, amelynek eredeti helyjelölő funkciója sok esetben még erősen érződik, pl. „Vonzóbbá akarta tenni magát a *felesége előtt*”. Részeshatározói névutó a *javára* is, pl. *1:0 a Fradi javára*, amely gyakran komplex részes- és célhatározónak tekinthető, ahogyan a *hasznára*, *kárára* határozó is, sőt a tekintethatározók egyik jellemző kifejezőeszköze, a *nézve* névutó is hozhat létre komplex tekintet- és részeshatározót, pl. „[a kastélynak] csak *arra nézve* van értéke, aki ... oda megy lakni” (JÓKAI: ÖM. XLVI, 107).

2. Határozórag vagy névutós szerkezet?

2.1. A *-nAk* rag a részeshatározói funkción kívül sokféle jelentéssel rendelkezik. A *-nAk* rag túlterheltségéről meggyőződhetünk, ha végigtekintünk a *-nAk*-ragos névszók leggyakoribb funkcióin. A *-nAk*-ragos névszó a mondatban lehet:

- a) helyhatározó: „Nekiindul az *útnak*”; „befordult a *falnak*”;
- b) állapothatározó: „*Utolsónak* megy el”; „H. szólalt fel *elsőnek*”; „P. beállt *negyediknek*”;
- c) eredményhatározó (translativus): „A farsangon *hercegnőnek* öltözött”;

- d) okhatározó: „Örülök a *találkozásnak*”;
- e) célhatározó: „Ez már csak *porrongynak* jó”; „Ezek megmaradtak *magnak*”;
- f) tekintethatározó: „*szépnek* szép”; „*újnak* új”;
- g) különleges átmeneti eset az úgynevezett birtoklásmondatokban található birtoklást kifejező részeshatározó (dativus possessivus), mely elsősorban azokban a nyelvekben található meg, amelyekben nincs meg, vagy ritkán használatos a 'habeo' jelentésű ige. Ez jellemző a magyarra és általában az uráli nyelvekre, pl. „*Máriának* három fia van”, „*Pistának* szép nagy háza van”.

2.2. Előfordulhat az is, hogy két (esetleg több) részeshatározó is szerepel a mondatban. A viszonyok alaki egyezősége miatt ilyen esetekben is célszerű az egyiket körülírással, például névutóval kifejezni, pl. „Tegnap feladtam egy levelet a *főszerkesztőnek*, amelyhez mellékeltem a kért tanulmányt a *Nyelvtudományi Közlemények számára*”.

2.3. Mindkét részeshatározói névutó (*sámára, részére*) eredetileg tartalmaz jelentésű elem volt (birtokos személyjeles névszó -rA raggal: *sám-á-ra, rész-é-re*). Névutóvá válásukhoz (grammatikalizálódásukhoz) a *sám* és *rész* főnevek által alkotott birtokos szerkezet szolgált. E szerkezet gyakori használata a *sám, rész* fogalmi jelentésének fokozatos elhomályosulását eredményezte, minek következtében aztán viszonyjelölő eszközökké váltak. Névutóként a 19. század elejétől kezdve értelmezik a szótárak és a nyelvtanok.

A mai magyar nyelvben a *sámára* és a *részére* névutó használati arányának csökkenése figyelhető meg. A *sámára* névutó előfordulása sokkal számottevőbb a *részére* névutóénál. Használatuk között nincs lényeges, szabályba foglalható különbség. A helyes használatra vonatkozólag a nyelvszokás sem ad biztos támpontot, a két névutó ugyanis gyakran felcserélhető (és nemcsak egymással, hanem a -nAk raggal is), pl. „Új utakat kell keresni Magyarország *sámára*” és „Az amerikai elnök megfogalmazása üzenet Oroszország *részére* is”; „Csokorba kellene szedni azokat a tájnyelvi jelenségeket, amelyek a diákok *sámára* nehézséget okoznak” és „Éppen az ifúság *részére* mérik szűkmarkúan az ígéretek teljesítését”.

GYAKORLATOK

(MÉSZÁROS TÍMEA)

1. Milyen grammatikai eszközök fejeznek ki részeshatározói funkciót az alábbi mondatokban?

Almát adok a *gyerekeknek*:

Két *személyre* foglaltam asztalt az étteremben:

„Levél a *hitveshez*” (Radnóti):

Csokorba kellene szedni azokat a tájnyelvi jelenségeket, amelyek *a diákok számára* nehézséget okoznak:

„A nagyvilágban e kívül / Nincsen *számodra* hely” (Vörösmarty):

Az amerikai elnök megfogalmazása üzenet *Oroszország részére* is:

Vonzóbbá akarta tenni magát *a felesége előtt*:

A futballmeccs végeredménye: 1:0 *a Fradi javára*:

Ennek az épületnek csak *arra nézve* van értéke, aki oda megy lakni:

Marinak át kellett adnia egy könyvet *a tanárnője számára*:

2. Milyen funkcióban szerepelnek a *-nAk* ragos névszók az alábbi mondatokban?

a) Nekiindul az *útnak*:

b) *Utolsónak* hagyta el a tantermet:

c) A farsangon *hercegnőnek* öltözött:

d) Örülök a *találkozásnak*:

e) Ez már csak *porrongynak* jó:

f) *Szépnek* szép:

g) Ne bógj itt *nekem*!:

h) *Pistának* szép nagy háza van:

i) A *társadalomnak* nehéz kérdésekkel kellett szembesülnie:

3. Alkosson variációkat a „Békák beszéde” című mondókához!

Mit varrsz? Mit varrsz?

Pa-pu-csot-csot-csot.

Papucsot-csot-csot.

Kinek? Kinek? Kinek?

Egy szép kislánynak-nak-nak.

Bíró lányának-nak-nak.

4. Kinek mit hoz a Téliapó?

5. Ki mit ad Gergőnek születésnapjára?

6. Nagymama mindenre tud megoldást! Használja a személyes névmások részeshatározós esetét!

Ha köhögök, nagyi főz(én) egy jó meleg gyógyteát.
Ha az öcsém nagyon lázas, csinál(ő) egy hideg fürdőt.
Ha nincsenek otthon anyuék, olvas(mi) egy mesét.
Ha anyának fáj a hasa, főz(ő) egy finom zöldséglevest.
Ha apa náthás, vásárol(ő) orrsprayt.
Vasárnap a család mindig együtt van, és ő főz(mi) ebédet.
Köszönjük nagyi!

7. Szükségességet kifejező szerkezetekben a cselekvő részeshatározó esetben van. Adjon tanácsot a következő szituációkban!

Példa: *A nyakkendős férfinak* többet kellene mozognia/úsznia.
A csíkos pulóveres nőnek el kell mennie a fül-orr-gégészhez.

8. Alkosson mondatokat az alábbi, részeshatározói vonzattal rendelkező igékkel!

ad, ajándékoz, ajánl, bemutat, elmagyaráz, hisz, hoz, ír, ízlik, kölcsönad, küld, mesél, mond, mutat, örül, segít, telefonál, tetszik, válaszol, visz;

- *Veszek egy csokor virágot a piacon a feleségemnek.*
- *Gyere, bemutatlak Katinak!*

A 'BIRTOKLÁS' JELENTÉS NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI

ELMÉLET

I. Morfémák:

1. birtokos személyjelek,
2. az *-é* birtokjel.

II. Szintagma: birtokos jelzős szerkezet

1. szoros szerkezetű, pl. *háztető, a ház teteje*,
2. laza szerkezetű, pl. *a ház(nak a) teteje, teteje a háznak*.

III. Szintaktikai birtokviszony: birtoklásmondat, pl. *Kovácséknak van nyaralójuk. Nekem van autóm*.

IV. Szemantikai birtokviszony: birtoklást kifejező / birtokos melléknévi összetételek

1. *-(V)s* képzős melléznevek (*piros tetős ház*),
2. *-(j)Ű* képzős melléznevek (*kék szemű lány*),
3. *-i* képzős melléznevek (*elnöki beszéd*),
4. *-tlAn* (fosztó)képzős melléznevek (*családtalan ember*), illetve a velük szinonim jelentésű egyéb, nem derivációs természetű nyelvtani elemek (önálló szavak, körülírással formák, *nélkül* névutós, *nélküli* névutómellézneves, *-mentes* utótagú szavak, összetett szavak).

I. MORFÉMASZINTŰ ELEMEL

1. A birtokos személyjelek

A birtokos személyjelek grammatikai funkciót betöltő szóvégi toldalékok (*-m, -d, -(j)A, -nk, -tOk, -(j)Uk*), szemben a magyartól legtöbbnyire eltérő tipológiájú nyelvekben megszokott birtokos névmásokkal (pl. angol *my house*, német *mein Haus*, olasz *la mia casa*, orosz *моё дом*). Ezek a végződések más toldalékok (képzők, ragok) társaságában komplex jelentéstartalmak kifejezésére is alkalmasak (pl. *ház-atok-ban*;

barát-ság-unk-ért). A birtokos személyjel fő funkciója a birtokos jelzése: a szótőben megnevezett birtokot nyelvtani személyhez (mint birtokoshoz) kapcsolja, pl. *autó-m* → *én*, *autó-d* → *te*, *autó-ja* → *ő*, *autó-nk* → *mi*, *autó-tok* → *ti*, *autó-juk* → *ők*.

A 3. személyű birtokos személyjel (egyes és többes számban is) mind formáját, mind funkcióit tekintve különös figyelmet érdemel. Míg az első két személy esetén a végződések egyértelműen és kizárólagosan jelölik a birtokost, pl. *család-om*: a birtokos egyes számú 1. személyű (*én*); *kabátod*: a birtokos egyes számú 2. személyű (*te*); *labdánk*: a birtokos többes számú 1. személyű (*mi*); *tanárotok*: a birtokos többes számú 2. személyű (*ti*), addig az egyes számú 3. személyű birtokos személyjel, az *-(j)*A egyszerre különböző birtokosokra is utalhat, pl.

- egyes számú 3. személyű, főnévvel kifejezett birtokosra, pl. *János élete vidám*.
- egyes számú 3. személyű, névmással kifejezett birtokosra, pl. *Az (ő) élete vidám*.
- a beszédszituáció szerinti egyes számú 2. személyű, magázó birtokosra, pl. *Milyen az (Ön, a Maga) élete?*
- többes számú, 3. személyű, főnévvel jelölt birtokosra, pl. *A magyar emberek élete nehéz*.
- a beszédszituáció szerinti többes számú 2. személyű, magázó birtokosra, pl. *Milyen az Önök, a Maguk élete?*

2. Az *-é* birtokjel

Az *-é* birtokjeles alakok (pl. *a könyv a tanáré*) is birtokviszonyt fejeznek ki. Szerepük ellentétes a birtokos személyjelekével: míg azok a birtokosra, az *-é* birtokjel – a birtokost megnevező szóhoz járulva – a birtokra utal vissza. A *(könyv) a tanáré* típusú szerkezetben a birtokszó (*könyv*) ismert, az állítás lényege a birtokos személye (*tanár*). A birtokjeles szóalak jelentése egy birtokos jelzős szintagma jelentésével egyenértékű, hiszen a birtokos jelzős szerkezet redukciójaként jön létre úgy, hogy a birtokot kifejező főnevet *-é*-vel helyettesítjük, minden más morféma megmarad, pl. *a tanár könyve* → *a tanár-é*.

Az *enyém*, *tied*, *övé* stb. – korábban birtokos névmásnak nevezett – névmások tulajdonképpen *-é* birtokjeles valódi személyes névmások (birtokjelezésük történetileg mutatható ki, vö. *en-é-m*, *ti-é-d*, *őv-é-Ø* stb.), amelyek a névmási tartalmat mint birtokost jelölik. Ezek a

névmások – eltérően az indoeurópai nyelvek birtokos névmásaitól (pl. angol *my table*, német *mein Tisch*, olasz *il mio tavolo*, orosz *мой стол*) – a birtokszó jelzőjeként csak nyelvjárásokban használatosak (pl. *enyém asztal*); a magyarban ehelyett a személyes névmással mint ragtalan birtokos jelzővel, főleg pedig a birtokszón lévő birtokos személyjellel szoktunk rámutatni a megfelelő jelentés- és mondattani viszonyra, pl. *az (én) asztal-om*. Az *enyém*, *tied*, *övé* stb. tehát nem birtokos névmások, hanem a személyes névmások alakrendszerének a részei; természetesen utalhatnak több birtokra is: *enyéim*, *tieid*, *övéi* stb.

II. SZINTAGMASZINTŰ ELEM: A BIRTOKOS JELZŐS SZERKEZET

A hagyományos magyar nyelvtanírás a birtokos szintagmát alárendelő szerkezetnek tekinti, amelyben a birtok az alaptag, a birtokos a bővítmény. Az alárendelő birtokos jelzős szerkezet két főnév (pl. *a fiú könyve*) vagy főnévi értékű szó (pl. *a te dolgod* – főnévi névmás, *itt az ideje befejezni* – főnévi igenév, *a szép fogalma*, *a hogyan kérdése*, *mennyinek a fele* – aktuálisan főnévi értékű szó, ún. grammatikai főnév) között jöhet létre.

A birtokos szerkezetben a birtokos vagy alanyesetben (nominativus), vagy részeshatározói esetben (dativus) van: a birtokos eset (genitivus) funkcióján ez a két névszói eset osztozik, nem lévén az esetragok között valódi genitivusrag.

1. Az ún. szoros szerkezetű birtokos szerkezetben a birtokos alanyesetben áll. Ilyenkor a szórend szigorú: a birtokosnak meg kell előznie a birtokot, és a birtoknak nem lehet névelője (pl. *háztető, a ház teteje*).

2. Az ún. laza szerkezetű birtokos szerkezetben a birtokos részeshatározói esetben áll, tehát a birtokos kétszeresen, a birtokoson és a birtokon is jelölve van (pl. *a ház-nak a tete-je*). Ebben az esetben a sorrend nem kötött, és a birtoknak általában van névelője (pl. *a háznak a teteje, a teteje a háznak*), amely – a dativus ragon és a birtokos személyjelen felül – még külön jelöli az említettséget vagy a beszélő és a hallgató előtti ismertséget. A névelőhasználat ugyan nem kötelező (pl. *Látogatásának Ø célja ismeretlen, Válaszomnak Ø végére értem, A tavasz a természet megújulásának Ø hirdetője*), de annyira hozzátapadt az efféle jelzős szerkezetek megszokott formájához, hogy a szerkezet tanításakor is érdemesnek tűnik a ragot és a névelőt (*-nAk a/az*) egységként kezelni.

Ha a *-nAk* ragos birtokos elszakad birtokszavától, a részeshatározó-ragos

ragos főnév már nem is birtokos jelző, hanem önálló, szabad mondatrész, úgynevezett birtoklást kifejező részeshatározó (dativus possessivus). Ez akkor történik meg, ha:

- a birtokos és a birtok közé egyéb mondatrészek (pl. az állítmány) vagy a mondat szerkezet szempontjából szervesetlen elemek (módosítószó, partikula, tagadószó) ékelődnek be, pl. *Kovácséknak Agárdon van (a) nyaralójuk, Pistának drága az ideje, A barátnőmének feltehetőleg a fiuk volt itt*, vagy
- a birtokszó külön főhangsúlyt kap: *A lányoknak a 'születésnapjuk volt tegnap, nem a névnapjuk*.

A „Magyar grammatika”-ban (2000: 451) még mindig olvasható az a 19. század óta létező szabály, miszerint a dativus possessivusos mondatokban a többes számú 3. személyű birtokoshoz szabályosan egyeztetjük a birtokot (pl. *Pistáéknak drága az idejük*), pedig a szoros birtokos jelzős szerkezetekben ilyenkor soha sincs számbeli egyeztetés (pl. *A Pistáék ideje drága*). A mai beszélt (és írott) nyelvben egyre gyakrabban tapasztalható az egyeztetés elmaradása, a kongruencia hiánya, pl. *Van-e még jövője a fiataloknak? A gyermekeknek az iskolában a helye, A szomszéd lakóknak még nem jött meg a gázszámlája, A képviselőknek ilyenkor van a legtöbb dolga*.

III. SZINTAKTIKAI BIRTOKVISZONY: A BIRTOKLÁSMONDAT

Mivel az uráli nyelvekben nincs az alapnyelvből örökölt 'habere' jelentésű ige, a birtoklás tényét vagy annak hiányát a 'van, létezik', illetve a 'nincs, nem létezik' igével, a birtokost az azt jelölő névszónak többnyire valamilyen esetragos alakjával, a birtokot pedig gyakran birtokos személyjeles névszóval fejezik ki, pl. *a tanárnak van könyve. A nekem van / nekem nincs* szerkezet jelentése tehát 'számomra van / nincs'. A mai magyarban 'habere' jelentésben a *bír / birtokol valamit* és a *rendelkezik valamivel* igék is használatosak, és a *tart valamit* igének is van ilyen jelentése, pl. *lovat / órát / szeretőt tart*. Ezeken túl néhány kéz-zel kapcsolatos kifejezés is a birtoklásra utal, pl. *kezében van (a hatalom), ráteszi a kezét valamire, (a város) a törökök kezére került / kezén maradt*.

IV. SZEMANTIKAI BIRTOKVISZONY: A BIRTOKOS MELLÉKNÉVI ÖSSZETÉTELEK

Azok a melléknévi jelzős szerkezetek tartoznak ebbe a kategóriába, amelyek esetében transzformációval (is) igazolni lehet, hogy valóban birtoklást fejeznek ki. Alaki kitevőjük olyan toldalékmorféma (képző), amelynek nem elsődleges funkciója a birtoklás kifejezése, pl.

1. *-(V)-s* képzős melléknévi összetételek (*piros tetős ház* 'a háznak piros teteje van'),
2. *-(j)Ű* képzős melléknévi összetételek (*kék szemű lány* 'a lánynak kék szeme van'),
3. *-i* képzős melléknévi összetételek (*elnöki beszéd* 'az elnök beszéde'),
4. *-tlAn* képzős melléknevek (*családtalan ember* 'ember, akinek nincs családja').

GYAKORLATOK

(MÉSZÁROS TÍMEA)

I. BIRTOKOS SZEMÉLYJELEK

1 Használja a megfelelő birtokos személyjeleket!

Itt van a (te) vonalzó.....

A (ő, T/3) szoba..... tiszta.

Ez az én könyv.....

Hol van a (ti) tanár..... ?

Pista a (mi) szomszéd.....

Melyik teremben tanul a (te) csoport.....?

A (ő, E/3) barát..... nem utazik külföldre.

A (Ön) fényképezőgép..... az asztalon van.

Az (Önök) ismerős..... az én barát.....

2. Változtassa meg a birtokos személyét!

A testvére külföldről érkezik. (én) → A testvérem...

A tanárunk a folyosón jön. (ti) →

A családjuk egy kis városban él. (ő) →

A lakások nem nagy. (ők) →

Az ismerősöd televíziót vásárol. (én) →

A fényképem a falon van (mi) →

3. Egészítse ki a kiemelt szavakat megfelelő birtokos személyjelekkel!

A **szobában** három ágy van. (én) →

A **sportpályára** megyünk. (ti) →

A **pohárban** nincs víz. (ők) →

A **vonalzót** keresed? (te) →

A **tanárral** beszélgetünk. (mi) →

Az **iskolába** határon túli
vendégek érkeznek. (ő) →

4. Hol van?

... az egyetemi könyvtár? (város, központ)

... tanul a barátod? (Lengyelország, főváros)

... tanít a tanáruk? (vidéki város, egyetem)

... vannak a csomagok? (Péter, kéz)

Kivel utazik Péter Amerikába? (nővér, férj)

Hová mész? (anya, barátnő)

5. Egészítse ki a következő mondatokat a hiányzó birtokos személyjelekkel és határozóragokkal!

Találkozunk a (posta, bejárat)

A (fürdőszoba, polc) szappanok vannak.

Az (ország, főváros) sok ezer ember él.

A (Balaton, part) modern szállodák épülnek.

A (város, repülőtér)sok repülőgép érkezik.

A (nővérem, férj) utazom Amerikába.

Megkeresem Budapesten az (anyám, barátnő)

6. Rokoni kapcsolatok

Édesapám testvére a(z én)

Édesanyám édesanyja a

Édesanyám édesapja a

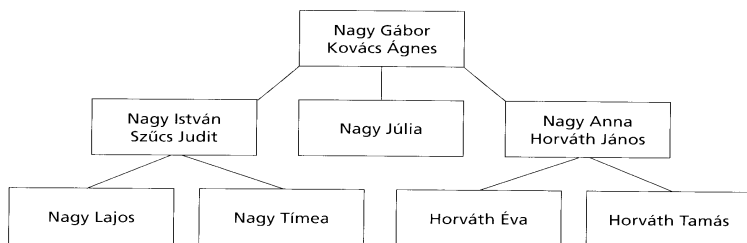
Édesapám testvérének a gyereke a

A lánytestvérem férje vagy a fiútestvérem felesége a

A feleségem apja az

A feleségem anyja az

A családfa alapján egészítse ki a mondatokat!

Júlia Tímea	 Éva nagyanyja.
Éva Tamás	Gábor férje.
Gábor Tamás	Tamás unokatestvére.
Judit István	Anna felesége.
János Tímea	 Tímea nagynénje.
Lajos Éva	 Tamás nagybátyja.
Ágnes Lajos	Júlia testvére.
Gábor Ágnes	 Éva nagyapja.

II. BIRTOKTÖBBESÍTŐ JEL

1. Tegye többes számba az alábbi birtokszókat!

- az autóm	- a biciklijük
- a könyved	- a ház ablaka
- a gyerekünk	- a gyerekek játéka
- a sörötök	- a házi feladatunk
- a szülője	- az almátok

2. Egészítse ki a mondatokat!

Kedves! (*én – kollégák*)

..... és! (*én – hölgyek, urak*)

Drága és! (*én – szülők, testvérek*)

Kedves! Kedves! (*mi – nézők, hallgatók*)

Kedves, éttermünkben tilos a dohányzás! (*vendégek*)

Tisztelt! (*mi – utasok*)

Értesítjük, hogy áraink megváltoztak. (*mi – ügyfelek*)

3. Születésnapin partin vagyunk. Válaszoljon a kérdéseimre!

Kik azok a fiúk? (*Éva – testvérek*)

Kik azok a gyerekek? (*Tamás – lányok*)

Kik beszélgetnek Sárival? (*én – volt osztálytársak*)

Kik azok a csinos lányok? (*a háziasszony – kolléganők*)

Kikkel beszélget Juli? (*mi – amerikai ismerősök*)

4. Parti után... (egészítse ki a mondatokat!)

Ugye, ezek Kati? (*ruhák*)

Ugye, ezek Péter? (*poharak*)

Ugye, ezek a mi? (*sálak*)

Ugye, ezek a te? (*tányérok*)

Ugye, ezek a háziasszony? (*virágok*)

5. Magyar városokról beszélgetve...

Budapest (*gyönyörű hidak*) jól ismerik a külföldiek.

Győr (*barokk templomok*) nagyon híresek.

Debrecen (*nyári programok*) sok ember vesz részt.

Tokaj (*finom borok*) szívesen kóstolják az emberek.

Szeged (*híres halételek*) nagyon finomak.

6. Válaszoljon a kérdésekre E/1. személyben!

Miről beszélsz? (*könyvek, utazások, problémák*)

Kire gondolsz? (*gyerekek, szülők, barátok*)

Kivel mész moziba? (*kollégák, kolléganők, szomszédok*)

Kinek írsz levelet? (*tanárok, ismerősök, rokonok*)

Kinél nyaralsz? (*nagyszülők, fiúk, lányok*)

III. BIRTOKJEL**1. Válaszoljon a kérdésekre!**

KIÉ (ki-é) ez a könyv?

KIÉI (ki-é-i) ezek a táskák?

	én	te	Éva	Ön	mi	ti	ők	Önök
... ez a könyv?	+		+		+			+
... az a toll?		+		+		+	+	
... azok a táskák?	+		+		+		+	
... ezek a papírok?		+		+		+		+

2. Udvarias kérések

Otthon felejtettem a tollamat. Kölcsönvehetem egy pillanatra a (te)?

Nem fog a tollam. Írhatok a (ti)?

Nincs késem. Elkérhetem az(Ön)?

Lemerült a mobiltelefonom. Telefonálhatok a(Péter)?

Nem találom a könyvemet. Nézhetem az
(Önök)?

3. Adjon rövid választ a kérdésekre (használja a birtokost birtokjellel)!

Kinek a regénye a „Háború és béke”? (*Lev Tolsztoj*)

Kinek az udvarában élt Goya, a festő? (*a spanyol király*)

Kinek a törvényei találhatók a Bibliában? (*Mózes*)

Kinek a felesége volt Sissy? (*Ferenc József császár*)

Kinek a szobra van a Várban? (*I. István*)

Kinek a kódexei a Corvinák? (*Mátyás király*)

Kinek a könyvéről beszélsz? (*János*)

Kinek a filmjére vettél jegyeket? (*a híres rendező*)

Kinek a feleségével találkozta? (*a főnök*)

Kinek a kocsijából lopták el a laptopot? (*a munkatársam*)

Kinek a vacsoráját fizetted ki? (*mindenki*)

4. Kié volt a leghíresebb...

kalap?	hegedű?
pipa?	íj?
fürdőkád?	alma?
hordó?	kocka?
kard?	

(Diogenész, Attila, Tell Vilmos, Sherlock Holmes, Napóleon, Arkhimédesz, Robin Hood, Julius Caesar, Paganini)

5. Egybevetések: használjon -é birtokjeles birtokosokat!

Az én biciklim drága, (*te – olcsó*)

Ausztria fővárosa közel van Budapesthez,

(*Peru – messze*)

Pista előadásai érdekesek, (*Péter – unalmas*)

A mi szobánk sötét, (*ti – világos*)

Az Ön ruhái vizesek, (*én – száraz*)

A ti szerelőitek megbízhatóak, (*mi – megbízhatatlan*)

IV. BIRTOKLÁSMONDAT

1. Alkosson birtoklásmondatokat!

(.....) *van* (*én – autó*)

(.....) *nincs* (*te – kutya*)

(.....) *vannak* (*ő – emlékek a nagypapáról*)

(.....) *nincsenek* (*mi – értékes műtárgyak*)

..... *volt* (*Éváék – kedv*)

(.....) *nem volt* (*ti – szerencse*)

(.....) *voltak* (*ők – jó tanárok*)

..... *nem voltak* (*Önök – magyarórák*)

2. Személyleírások

Pinokkió – nagy orr

Sofia Loren – gyönyörű arc

Edith Piaf – csodálatos hang

Claudia Schiffer – aranszőke haj

Salvador Dali – nagy bajusz

Mona Lisa – titokzatos mosoly

a Beatles tagjai – gombafrizura

Nekem barna hajam van, pedig (*te – szőke*)

Nekem kék szemem van, pedig (*ő – barna*)

Nekem 38-as lábam van, a pedig (*férjem – 43-as*)

Péter ősz hajú.

Kék szemű vagyok.

Az elefántok nagy fülűek.

Hosszú hajúak vagyunk.

Szemüveges vagy.

A lányok szép arcúak.

Széles vállúak vagytok.

3. KINCSKERESÉS! Mindenki pakoljon ki a táskájából, hogy megnézzük, kinek mi van! (pl. *Nekem van kulcsom, esernyőm ...*)!

4. KINEK VAN ...?

- Kinek van sárga kalapja?
- A bácsinak.
- Neked is van sárga kalapod?
- Nem, nekem nincs.

sárkány, esernyő, macska, locsoló

A 'HIÁNY' JELENTÉS NYELVTANI KIFEJEZŐESZKÖZEI

ELMÉLET

A 'hiány' kifejezésére a magyarban többféle grammatikai eszköz is rendelkezésünkre áll. Ezek a következők:

1. fosztóképző $(-A)t(A)lan$,
2. körülírás (a melléknév elé tett tagadószóval),
3. ellentétes jelentésű lexémák,
4. a *nélkül* (állapot-, ill. módhatározói) névutó vagy a *nélküli* névutómelléknév,
5. a *-mentes* utótag, valamint
6. egyéb összetételi elő- és utótagok.

1. A fosztóképzős melléznevek

A fosztóképzővel alkotott melléknévi származékok az alapszóhoz viszonyítva jellegzetes szemantikai többletet fejeznek ki. A legjellegzetesebbek:

- a) Az alapszóval jelölt tárgy, fogalom hiánya, pl. *ablaktalan* 'ablak nélkül való, aminek nincs ablaka'; *fegyvertelen* 'fegyver nélkül való, akinek nincs fegyvere'; *gyermektelen* 'gyermek nélkül való, akinek nincs gyermeke'. Főnévi alapú képzés esetén gyakran lehetséges a tagadó mondattal való körülírás (ld. a fent említett példákat).
- b) Superessivusi ('rajtalevőség') jelentés: valamin nem látható valami / valaminek a felületén nincs valami, pl. *felhőtlen* (ég) 'nincs rajta felhő'; *zománctalan* (edény) 'nincs rajta zománc'; *tollatlan* (madár, kalap) 'nincs rajta toll'; *virágtalan* (rét) 'nem borítja virág';
- c) Inessivusi ('bennelevőség') jelentés: általában fűszer-, illetve ételnévi alapszavakból képzett kifejezések, pl. *sótlan* 'nincs benne (elég) só'; *borstalan* 'nincs benne (elég) bors'; *zsírtalan* 'nincs benne (sok) zsír'; *íztelen* 'nincs (jó) íze'. Nincs azonban **túróltan palacsinta* ('üres palacsinta'), **dióltan kalács* ('üres kalács'), **lekvártalan bukta* ('üres bukta') stb. Ezek ugyan potenciális szavak (termékeny szóképzési szabály által szabályosan létrehozott derivátumok), de nem aktualizálódtak (még) a nyelvhasználatban.

Előfordul, hogy a fosztóképzős származékok negatív, esetleg pejoratív értelműek: nem az alapszóból *-(V)s* képzővel alkotott melléknév által kifejezett pozitív tulajdonság hiányát, hanem annak pejoratív megítélését, elégtelen voltát fejezik ki. Ezek a párok nem teljes, nem tökéletes antonimái egymásnak, pl. *erőtlen* 'elégtelen erővel rendelkezik, gyenge'; *életlen* 'tompá az éle'; *formátlan* 'nem formás, eredeti formáját elvesztett'; *gazdátlan* 'aminek nincs gondos gazdája, ezért együttérzést vált ki'; *jellemtelen* 'erkölcsileg nem megbízható'; *kényelmetlen* 'nem eléggé vagy egyáltalán nem kényelmes'; *sótlan* 'a szükségesnél kevesebb vagy semennyi só nem tartalmaz'; *tartalmatlan* 'silány tartalmú'.

2. Körülírás

A melléknév elé tett tagadószó rendszerint kevésbé élesen, enyhébb fokon érzékelteti az ellentétet, mint a fosztóképzős melléknév: *boldog* ↔ *nem boldog*, *ügyes* ↔ *nem ügyes*, *sós* ↔ *nem sós*, *hű* ↔ *nem hű*.

3. Más tőhöz tartozó ellentétes jelentésű (antonim) szó (lexikálisan realizálódó antonímia): *szép* ↔ *csúnya*, *erős* ↔ *gyenge*, *éles* ↔ *tompá*, *jó* ↔ *rossz*.

4. A *nélkül* (állapot- és módhatározói) névutó vagy a *nélküli* névutómelléknév a legtöbb denominális fosztóképzős származék alapszavához csatlakozhat, pl. *örömtelenül éldégél* ~ *öröm nélkül éldégél*, *gondtalan élet* ~ *gond nélküli élet*. A negatív hiány kifejezésére általában a képzős forma alkalmas(abb), pl. *sótlan* 'sót egyáltalán nem vagy a szükségesnél kisebb mennyiségben tartalmaz', *bélyegtelen kérvény* 'hiányzik a kérvényről az illetékbélyeg, pedig szükséges lenne rá', míg a névutóval, illetve névutómelléknévvel létrejött alakulatok általában semleges(ebb) jelentésűek, pl. *só nélküli étel* 'sót nem tartalmazó', *bélyeg nélküli kérvény* 'kérvény, amelyen nincs illetékbélyeg; nem tudjuk, hiányzik-e róla vagy nem'.

5. A *-mentes* utótag

Ennek az összetétel típusnak az első példái a 19. század első felében, a nyelvújítás során, németből való tükörfordításként kerültek be nyelvünkbe (vö. pl. n. *eisfrei* 'jégmentes'). Jelentésük szerint két nagy csoportba sorolhatók:

- a) valamitől mint (jogi) kötelezettségtől jogilag, törvényesen mentesített, ilyen alá nem eső, pl. *adómentes, bélyegmentes, bérmentes, díjmentes, kamatmentes, költségmentes, portómentes, tandíjmentes, tehermentes, vámmentes*;
- b) valamilyen káros vagy kellemetlen tényezőtől megszabadított, illetve megszabadult, nélküle való, pl. *akadálymentes, alkoholmentes, baktériummentes, cukormentes, fájdalommentes, famentes, füstmentes, koffeinmentes, koleszterinmentes, laktózmentes, rozsdamentes, sómentes, zsírmentes*.

A *-mentes* használatában több a kötöttség, ugyanis a vele alkotott szavak nagy része pozitív értelmű hiányt fejez ki.

6. Egyéb összetételi elő- és utótagokkal (alárendelő összetett szavakkal)

a) alanyi alárendelés

- *-veszett* utótagú összetételek: *eszeveszett, fékeveszett*,
- *-fogyott* utótagú összetétel: *ügyefogyott, okafogyott*,
- *-szegett* utótagú összetétel: *hiteszegett, kedveszegett, szárnyaszegett*,
- *-hagyott* utótagú összetétel: *hitehagyott, színehagyott, vérehagyott*;

b) tárgyi alárendelés

- *-vesztett* utótagú összetételek: *fékevesztett, kegyvesztett, reményvesztett*,
- *-álló* utótagú összetétel: *fagyálló, tűzálló, vízálló*,
- *-hagyó* utótagú összetétel: *húshagyó (kedd)* (ez nagyon egyedi, nem általános érvényű szerkezet típus);

c) (jelöletlen) határozói alárendelés

- *-fukar* utótagú összetétel: *szófukar*,
- *-szegény* utótagú összetétel: *csapadékszegény, gondolatszegény, kalóriaszegény, koffeinszegény, koleszterinszegény, ötletszegény, sószegény, tőkeszegény, vérszegény*.
- *-biztos* utótagú összetétel: *bombabiztos, tűzbiztos*,
- *-védett* utótagú összetétel: *szélvédett*,
- *-csendes* utótagú összetétel: *szélcsendes*,
- *-híjas* utótagú összetétel: *foghíjas*;

d) jelzői alárendelés

- *szűk*- előtagú összetétel: *szűkkeblű* ('nemesebb eszmék iránt érzéketlen'), *szűklátóköri* ('tudása szegényes, érdeklődése nem kielégítő mértékű'), *szűkmarkú* ('fukar, fösvény'), *szűk-szavú* ('keveset beszélő'). A *szűk* előtag a kis méretet, illetve pejoratív értelemben a 'nem kielégítő mennyiségű', 'szellemi tartalmát tekintve a kellő méretet el nem érő' jelentést nyomatékosítja;
- *kevés*- előtagú összetétel: *kevésszavú*, *kevéseszű*, *kevésbeszédű*,
- *kis*- előtagú összetétel: *kishitű*.

GYAKORLATOK

(ERDŐHÁZI-NAGY ZSANETT)

1. Húzza alá a helyes formát!

- a) Péter apukája 2 hónapja *munkanélküli* / *munkamentes*.
- b) *Gondatlan*/ *gondtalan* voltál. Nem figyeltél eléggé a parkolásnál.
- c) A nagyon cukros és zsíros ételek *egészségtelenek* / *egészségmentesek*.
- d) A marihuánafogyasztás nem *veszélymentes* / *veszélytelen*.
- e) A bátyám még mindig *nőtlen* / *nőmentes*.

2. Melyik a helyes:

-(A)t(A)lan vagy -mentes?

- a) Az adományozás adó
- b) Nem ízlett a leves, szerintem só volt.
- c) Ha tehetem, mindig illat kozmetikumokat használók.
- d) Ma már a legtöbb kávézóban koffein kávé is lehet kapni.
- e) Az illeték behatolást a törvény bünteti.
- f) A szoba meleg és levegő volt.
- g) Csapadék, de hideg idővel kezdődik a hét.
- h) Tűzoltók mentették meg a gazda kutyát.
- i) A magazin összegyűjtötte a 10 legjobb hús ételt.
- j) A férfi egy pohár vörösbort és egy szénsav vizet rendelt az étteremben.

-nélkül / -nélküli?

- a) Anna 9 órakor kel fel. Reggel iszik egy kávét tej
- b) Az anyai szeretet feltétel
- c) A népszavazás eredmény
- d) A diákok segítség oldották meg a feladatot.
- e) Esernyő indultam ma dolgozni. Sajnos kétszer is eláztam.

3. Milyen? Válaszoljon egy szóval! Több megoldás is helyes lehet!

- a) Olyan sütemény, amelyben nincs cukor:
- b) A koncertre nem kell belépőt fizetni, tehát a belépés:
- c) Olyan terület, ahol nem sokat fúj a szél:
- d) Olyan lakás, amelyiken nincs hitel:
- e) Olyan épület, ahová mozgássérültek is könnyen be tudnak jutni:
- f) Olyan étel, amelynek nincs íze:
- g) Olyan anyag, amelynek nincs színe:

4. Töltse ki a táblázatot!

-(A)t(A)lan	nélküli	- mentes
	akadály nélküli	
		cukormentes
csapadéktalan		
	díj nélküli	
		légmentes
sótlan		
	hús nélküli	
zsírtalan		

5. Csilla mindentől mentes konyhája. Hogyan főz Csilla? Gyűjtsön szavakat!

pl. *cukormentesen ...*

A 'VALAMIVEL VALÓ ELLÁTOTTSÁG' JELENTÉS NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI

ELMÉLET

A 'valamivel való ellátottság' jelentés kifejezésére két ősi eredetű képzőnk alkalmas: az $-(V)s$ képző és az $-(j)Ű$ szerkezetes melléknévképző.

1. Az $-(V)s$ képző és az $-(j)Ű$ képző közös vonásai:

- mindkét képző főnévből képez melléknevet (az $-(V)s$ képzők bemenetétül nemcsak főnevek, hanem melléknevek, melléknévi igenevek és számnevek is szolgálhatnak),
- a képzés eszköze mindkét esetben szuffixum, azzal a kiegészítéssel, hogy az $-(j)Ű$ képző úgynevezett szerkezetes képző: csak jelzős szintagma főnévi alaptagjához (minőség- vagy mennyiségjelzős főnévhez) csatlakozhat (pl. [*kék szem*] + *-ű* lány, [*öt ág*] + *-ú csillag*), míg az $-(V)s$ képzővel létrejött melléknevek önmagukban is állhatnak (pl. *lekvár* + *os palacsinta*),
- az $-(V)s$ és az $-(j)Ű$ képző legáltalánosabban megfogalmazható szóképzési jelentése a 'valamivel való ellátottság': az alapszó és a belőle képzett melléknév által jellemzett szó között általában „rész – egész” reláció vagy birtokviszony fedezhető fel; az általánosabb jelentésű $-(V)s$ képző lazább birtokviszonyt, valamihez való tartozást jelent, míg az $-(j)Ű$ képzős szerkezet a birtok jellemző tulajdonságára, mennyiségére utal.

2. A denominális -(V)s képző funkciói

Képzőfunkciók	A képzés bemenetül szolgáló szófajok jellegzetes lexikai csoportjai	Példák
1. birtoklás	konkrét főnevek:	férjes (asszony), fiókos (szekrény), gerinces (állat)
2. lokális jelentés: adessivus ('nála van')	konkrét főnevek (használati tárgyak, eszközök):	fegyveres (tömeg), íjas (katona), fáklyás (őr)
superessivus ('rajta van')	a) növénynevek:	erdős (vidék), virágos (rét),
	b) anyagnevek:	mázás (cserép), zománcos (edény),
	c) ruhadarabok:	kalapos (nő), egyenruhás (férfi),
inessivus ('benne van')	d) térformák nevei:	hegyes (vidék), mocsaras (terület),
	anyagnevek:	jódos (víz), lekváros (bukta), szeszes (ital)
3. konnektív jelentés ('hozzá tartozik')	a) 'intézmény, csoport, szervezet' jelentésű főnév:	óvodás (kislány), kft-s (alkalmazott), szerzetes (barát),
	b) számot jelentő főnevek:	tízes (szoba), kettő húszas (gyors),
	c) elvont főnevek:	egyezményes (jel), igazságos (döntés), fájdalmas (betegség), kockázatos (vállalkozás)

4. hasonlóság	a) élőlényt jelentő főnevek: b) külső testrésznevek: c) anyagnév: d) népnevek: e) -i, -si képzős melléknevek:	asszonyos (alak), diákos (lelkesedés), legényes (viselet), csőrös (kanna), füles (kancsó), csuklós (busz), acélos (akarat), érces (hang). franciás (könnyedség), magyaros (vendéglátás), családias (hangulat), falusias (viselet)
5. tartósság, gyakoriság	(a) kettős szófajú szavak: (b) étel- és italnevek: (c) -Ó-képzős melléknévi igenevek:	beteges, részeges, boros, sörös, sütis, ugatós, fázós, sírós, hazudós, főzőgetős
6. állapot	a) időjárási jelenségek nevei: b) betegséget jelentő nevek: c) belső testrésznevek:	ködös, esős, párás, skarlátos, AIDS-es (beteg), ízületes, epés, szíves, ideges
7. időtartam, mérték	időtartamot, mértéket jelentő főnevek:	(két)éves (szerződés), (öt)literes (üveg), (két)kilós (kenyér)
8. körülbeliség	súlyt, mértéket jelentő főnevek:	mázzás, méteres, fillés
9. kicsinyítés	a) színnevek: b) -t/-tt képzős melléknévi igenevek: c) -ka képzős melléknevek:	kékes (víz), barnás (erezet), kopottas (viselet), viseltes (ruha), édeskés, hosszúkás, nehézkes, kövérkés, ravaszkas

10. nyomatékosítás (nagyítás, jelentéssűrítés)	a) -ság képzős főnevek: b) külső testrésznevek: c) elvont jelentésű főnevek: (d) melléknevek:	jóságos, szépséges, hűséges, combos, melles, testes, arányos, erkölcsös, eszes, színes, szagos, koros, híres, selejtes, szomszédos, szabados
11. absztrahálás	konkrét melléknevek:	keserves, szűkös, tágas

3. Az $-(V)s$ és $-(j)Ű$ képzők közös szóképzési jelentései (ld. táblázat)

A párhuzamos sorokban azonos alapszóból létrehozott képzett szavak szerepelnek. Közöttük „~” jelet használok, ha (kvázi)szinonim jelentésűek, „↔” jelet pedig akkor, ha az azonos alapszóból képzett jelentések eltávolodtak egymástól.

Képzőfunkciók	$-(V)s$ képzős derivátumok	a jelentések közötti viszony	$-(j)Ű$ képzős derivátumok
1. birtoklás	családos (ember)	~	népes családú (ember),
	erkélyes (ház)	~	nagy erkélyű (ház),
	szakállas (férfi)	~	rőt szakállú (férfi),
	nyeles (szerszám)	~	fanyelű (szerszám)
	hajas (baba)	↔	szőke hajú (lány),
	szemes (ember)	↔	kék szemű (ember),
	kétoldalas (szerződés)	↔	kétoldalú (szerződés),
	éles (tőr)	↔	kétélű (tőr)
2. lokális jelentés:			
superessivus ('rajta van')	kalapos (nő)	~	divatos kalapú (nő),
	kabátos (férfi)	~	pöttyös kabátú (férfi),
inessivus ('benne van')	mocsaras (vidék)	~	?fortyogó mocsarú (vidék),
	túrós (palacsinta)	~	?édes túrójú (palacsinta)

3. konnektív jelentés	eredményes (vizsga)	~	kiváló eredményű (vizsga),
	hasznos (tárgyalás)	~	?nagyhasznú (tárgyalás),
	szokásos (módon)	↔	furcsa szokású (szomszéd),
	hagyományos (bál)	↔	nagy hagyományú (bál),
	szándékos (tett)	↔	jó szándékú (tett)
4. hasonlóság	csőrös (kanna)	~	hosszú csőrű (kanna),
	füles (bögre)	~	piros fülű (bögre)
5. belső tulajdonság	gerinces	~	egyenes gerincű,
	nyakas	~	kemény nyakú,
	szíves	~	jószívű,
	kedélyes	~	jókedélyű,
	erős	~	nagy erejű,
	ügyes	↔	együgyű,
	haragos	↔	hirtelen haragú,
	szellemes	↔	haladó szellemű,
	torkos	↔	jó torkú,
	nyelves	↔	magyar nyelvű
6. nyomatékosítás (nagyítás, jelentéssűrítés)	melles	~	nagymellű,
	arányos	~	jó arányú,
	erkölcsös	~	tiszta erkölcsű,
	eszes	~	jó eszű,
	színes	~	különböző színű,
	szagos	~	jó szagú,
	koros	~	élemedett korú,
	híres	~	világhírű,
	termetes	~	magas termetű

A példák jól mutatják, hogy az $-(V)s$ és az $-(j)ű$ képző szóképzési jelentései részben érintkeznek egymással (szinonim jelentésűek), részben elkülönülnek egymástól (funkciómegoszlás).

Szóképzési szinonímia esetén az azonos alapszóból azonos jelentésű képzőkkel létrehozott melléknevek lényeges jelentésváltozás nélkül felcserélhetők, pl. *arányos ~ jó arányú, erős ~ nagy erejű, eredményes ~ jó eredményű, eszes ~ jó eszű, haragos ~ hirtelen haragú, kedélyes ~ víg kedélyű, szíves ~ jószívű* stb.

A szóképzési szinonímia azonban nem jelent okvetlenül felcserélhetőséget, az azonos jelentéssel rendelkező képzők nem minden esetben használhatók párhuzamosan, tehát a szinonímia gyakran csak a rendszer szintjén létezik, a norma szintjén nem mindig valósul meg. Ez azzal magyarázható, hogy a képzett alakok megszilárdult lexikai egységek, amelyeket a normatív nyelvhasználat kizárólagosnak fogad el. A rendszer szintjén például az **édes túrójú palacsinta, *fortyogó mocsarú vidék* stb. alakok nyelvtanilag kifogástalanok ugyan, a nyelvhasználatban azonban mégsem realizálódnak.

A szóképzési kvázi-szinonímia eseteivel is találkozunk, pl. *családós ~ népes családú, kalapos ~ divatos kalapú, szakállas ~ fekete szakállú*. A *népes családú*, a *divatos kalapú*, a *fekete szakállú* szerkezetek is – $-(V)s$ képzős párjaikhoz hasonlóan – ’vmivel rendelkezik’ jelentésűek, de – $-(V)s$ képzős párjaiktól eltérően – nemcsak a birtoklás tényét, hanem birtok egyedítését, minősítését is kifejezésre juttatják.

Az azonos alapszóból a kétféle képzővel létrehozott kifejezések jelentése gyakran (nagymértékben) eltávolodik egymástól, pl. *szándékos (cselekedet) ↔ jószándékú (cselekedet), kétoldalas (szerződés) ↔ két oldalú (szerződés), éles (tőr) ↔ kétélű (tőr), szellemes (ember) ↔ haladó szellemű (ember), hajas (baba) ↔ barna hajú baba, termetes (ember) ↔ magas termetű (ember)* (vö. még: *bőrös ↔ színes bőrű, nyelves ↔ magyar nyelvű, torkos ↔ jótorkú, hagyományos ↔ nagy hagyományú, ügyes ↔ ügyügyű* stb).

Az elemzések azt bizonyítják, hogy az $-(V)s$ és az $-(j)ű$ képzők szóképzési jelentése egy általános és tágabb jelentésazonosságon belül differenciáltak (poliszém elemek): a két szuffixum szinonimitásáról általában nem, csak egyes jelentéseik szinonimitásáról beszélhetünk.

GYAKORLATOK

(MEGYERI MARTINA)

1. Milyen blúzok vannak a képen? *(egyszínű, kockás, csíkos, pöttyös, virágmintás)*

2. Keresse meg és húzza alá a kakukktojást!

Milyen nem lehet ...

a táj?	havas – mocsaras – kakaós – dombos – sziklás
– erdős
a bor?	fűszeres – gyümölcsös – zamatos – vörös –
lekváros – ízletes
a farmernadrág?	kényelmes – nutellás – virágmintás – kopottas
– piszkos
az ing?	túrós – virágmintás – színes – kockás –
pöttyös – csíkos
Péter?	éhes – tehetséges – szomjas – fahéjas – szor-
galmas

- a testalkat?** erős – izmos – karamellás – arányos – csontos
– köpcös
- az idő?** borongós – szeles – ködös – napos – esős –
mazsolás

**Találja ki, melyik ételre vonatkozhatnak a kakukktojásként
megjelölt melléknevek?**

- 3. Az alábbi szórács 9 időjárással kapcsolatos -(V)s képzős
melléknevet tartalmaz. Keresse meg az összeset!**

D	A	V	K	N	L	H	B	E	B
C	G	I	Á	A	P	Ő	Z	A	E
S	I	H	L	P	W	Á	S	O	S
A	T	A	J	O	A	J	T	I	Ő
P	Á	R	Á	S	Z	E	L	E	S
A	D	O	G	F	A	G	Y	O	S
D	R	S	E	N	H	E	M	K	D
É	A	R	A	L	K	S	G	N	R
K	Ö	D	Ö	S	É	Á	P	O	E
O	W	J	L	Y	R	A	Z	I	S
S	R	O	K	N	M	T	H	F	W

4. Egészítse ki a mondatokat az -(V)s képző megfelelő alakjaival!

Magyarország *ízlet*____ ételeiről híres. A magyar konyha nem túl *egészség*____, hiszen a legtöbb étel *fűszer*____ és *zsír*____.

Magyarország nyugati részén számos *erdő*____ terület van. A *csapadék*____ vidék kedvez az erdei gombáknak.

A *bársony*____

rókagomba – vagy ahogy a helyiek hívják: „nyulica” – az Őrség egyik kedvenc gombafajtája. Az Őrségben élő emberek legtöbbször tojással készítik el ezt a finom gombát, és az elkészült ételt egyszerűen *tojás*____ nyulicának hívják. Az *ízlet*____ vargánya sok

*fűszer*____ étel hozzávalója. Az én kedvencem a *gomba*____ hús, ami minden *hagyomány*____ étterem étlapján szerepel.

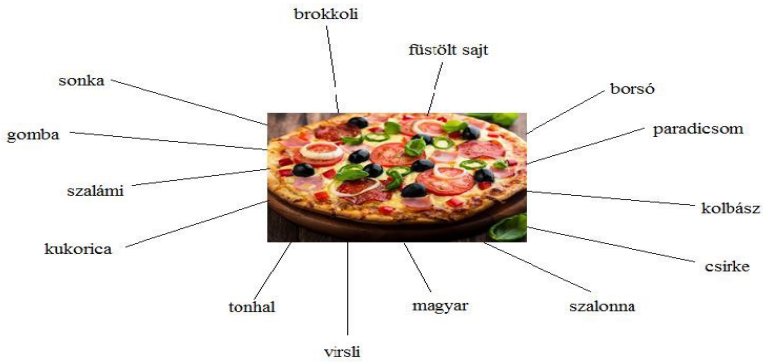
A *hangulat*____ panziók *kényelem*____ szobákat kínálnak a vendégeknek. A *népi*____ ételek, az *udvari*____ pincérek és az Őrségben élő *figyelem*____ és *barátság*____ emberek gondoskodnak a vendégek *csoda*____ időtöltéséről.

5. Alkosson -(V)s képzős melléknéveket az alábbi főnevekből! A kapott jelzős szintagmák ételek megnevezései.

káposzta →	rétes
paradicsom →	húsgombóc
paprika →	krumpli
tojás →	nokedli
krumpli →	tészta
bab →	káposzta
gomba →	hús
lekvár →	palacsinta
túró →	batyu

6. Milyen pizzát enne a legszívesebben? Mondja el szomszédjának!

7. Alakítsa át a megadott kifejezéseket -(V)s képzős melléknéves szerkezetté!

Ember, akinek családja van: családos ember

Asszony, akinek férje van:

Férfi, akinek felesége van (!) :

Gyerek, akinek szemüvege van:

Nő, akinek kalap van a fején:

Alak, mely az asszonyokra jellemző:

Fiú, akinek bajusza van:

Férfi, akinek szakálla van:

Férfi, aki egyenruhában van:

8. Egészítse ki az alábbi mondatokat a felsorolt -(j)Ű képzős melléknévvel!

hétfejű, keménykezű, meggyzsinű, kőszívű, kékszemű, jószívű, szőke hajú, puha tapintású

Judit és gimnazista lány, aki az osztályából minden fiúnak tetszik.

Judit édesanyja asszony, hiszen mindig teasütemény-nyel kínál engem.

Judit édesapja férfi, aki szigorú szabályok betartására kötelezi lányát.

Judit kisöccse, Márk a sárkány című mesét szereti a legjobban, míg nővére kedvenc könyve „A ember fiai”.

Judit kedvenc ruhadarabja egy , kardigán, amit gyakran hord magán.

9. Alakítsa át a megadott kifejezéseket -(V)s vagy -(j)Ű képzős melléknéves szerkezetté!

Lány, akinek szeplős arca van:	<i>szeplős arcú lány</i>
Kisfiú, akinek fekete haja van:	
Kislány, akinek kék szeme van:	
Fiú, akinek bajsza van:	
Nő, akinek göndör haja van:	
Nő, akinek vékony alkata van:	
Férfi, akinek széles válla van:	
Férfi, akinek szakála van:	
Nagymama, akinek szemüvege van:	
Nagypapa, akinek ősz szakála van:	

AZ 'ELLENTÉT' NYELVI KIFEJEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

ELMÉLET

A NYELVI ELLENTÉTÉRŐL

Míg a logikában az 'ellentét' viszonylag jól definiálható, könnyen értelmezhető fogalom, addig a nyelvben meglehetősen nehéz egyértelműen és tudományosan meghatározni, voltaképpen mit is jelent az antonímia, mely szavak, jelentések tekinthetők egymás ellentéteinek. A nyelvi ellentét fogalmát azért (is) nehéz meghatározni, mert a nyelv általában elég rapszodikusán fejleszti ki az ellentétes szópárokat, illetőleg amit a naív beszélő – intuitív megérzései alapján – antonimának érez, az elméleti szempontból nem mindig az. Ez nagyrészt azzal magyarázható, hogy az emberi gondolkodás a világ dolgait szereti egységben szemlélni (ez ősi, holisztikus gondolkodási sémát tükröz), illetve konvencionális opozíciókba rendezni (az ellentétek egységét hangsúlyozva), pl. *férfi ~ nő, háború ~ béke, mennyország ~ pokol, test ~ lélek, fehér ~ fekete, reggel ~ este, Nap ~ Hold, alma ~ körte, kávé ~ tea, sör ~ bor, kés ~ villa*, jöllehet ezek a párok általában nem igazi ellentétei, inkább csak (bizonyos megfontolásból) párjai egymásnak, s nagyrészt kultúra- és kontextusfüggő „szembenállások”, kiválasztásukba erősen belejátszik az emberi tapasztalat: „Az európai kultúrában például természetes, hogy »ami nem kés, az ...(villa)«; de már Kínában, ahol villát nem használnak, nyilván mást mondanának a válaszadók” (Nádasdy 2008: 167).

A jelentések szembenállása sok esetben rendkívül változatos képet mutat, az ellentétpárok meglehetősen sokfélék, és nemcsak a (fentebb említett) megszokott ellentétekben nyilatkozhatnak meg. Mindebből pedig az következik, hogy a nyelvi jelentéstan többféle ellentétfogalommal is kénytelen dolgozni. A modern szemiotikai irodalomban az ellentétek következő típusait szokták megkülönböztetni:

1. Az ellentét egyik fajtája a logikában is ismert kizáró (komplementáris) ellentét. Ekkor az egyik jelentés kioltja, kizárja a másikat, azaz ha az egyik igaz, akkor a másik biztosan hamis. A két egymást kizáró dolog

között nincs „senki földje” (Cruse 1986: 198, idézi Kicsi 2012: 7). Ilyenek pl. *él ↔ meghalt, szabad ↔ foglalt, együtt ↔ külön, hajadon ↔ férjes/férjezett, nős ↔ nőtlen, jobb ↔ bal, nyit ↔ zár*.

2. A nyelvi ellentét másik fajtája a megfordítás (konverzíva), pl. *(kölcsön) ad ↔ (kölcsön)vesz, hoz ↔ visz, kérdez ↔ felel, beszél ↔ hallgat, férjhez megy ↔ feleségül vesz, összerak ↔ szétszed, gazdagodik ↔ szegényedik, domború ↔ homorú*. Ezekben a példákban ugyanarról a tényről két különböző mondatot állíthatunk, pl. *János eladta a kocsiját Pálnak*, illetve *Pál megvette a kocsit Jánostól* vagy *A beteg vért ad ↔ A nővérke vért vesz (a betegtől)*, és szó sincs arról, hogy az egyik igaz volta a másik hamis voltát jelentené. Ezek a szópárok tehát nem ellentétesek, hanem az egyik megfordítottja a másiknak, a különbség csak a nézőpont különbözőségében van. A két szó ugyanazt a tényt fejezi ki, csak más-más oldalról nézve: „Az ellentét itt ellentétes kameraállást jelent” (Nádasdy 2008: 168).

3. A nyelvi ellentét harmadik, talán legérdekesebb fajtája a fokozatbeli ellentéteség (poláris antonímia). Ilyen a *nagy ↔ kicsi, hideg ↔ meleg, régi ↔ új, gazdag ↔ szegény* stb. Első látásra itt is ellentétes jelentésekről van szó, hiszen nem lehet valami egyszerre *hideg* és *meleg, gazdag* és *szegény* stb. De „milyen nagy a nagy?” – teszi fel a kérdést Nádasdy (1999: 71). A válasz nagymértékben függ a beszélő környezetétől, tapasztalataitól, de változhat a megjelölt dolog szerint is: a *nagy egér* és a *nagy elefánt* mérete között óriási a különbség. A *nagy* tehát relatív fogalom, a skála két végpontját jelentő *nagy* és *kicsi* között pedig végtelen számú, átmenet nélküli fokozat létezik (vö. Nádasdy 1999: 70–71).

4. A nyelvi ellentét negyedik típusa az összeférhetetlenség (inkompatibilitás). „Például a *piros* és a *kék* jelzők egyazon egyszínű tárgy jellemzésére inkompatibilisek: ha valami piros, az nem kék, és ez fordítva is igaz” (Kicsi 2012).

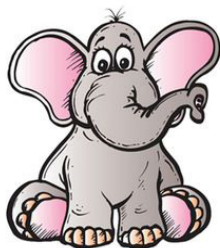
Mindezek mellett bizonyára kell számolnunk olyan szavakkal is, amelyekhez nem könnyű ellentétes jelentésű lexémát hozzárendelni, pl. *ajándékoz, álom, árok, átölel*, illetve az is előfordulhat, hogy több elem áll oppozícióban egymással: az égtájakat jelölő szók például vertikálisan (*észak ↔ dél*), horizontálisan (*kelet ↔ nyugat*) és derékszögben is (pl. *észak ↔ kelet*) ellentétben állnak egymással, míg a *fent ↔ lent, elől ↔ hátul, jobbra ↔ balra* párok háromdimenziós hierarchiába szerveződnek (vö. Kicsi 2012).

GYAKORLATOK

(ERDŐHÁZI-NAGY ZSANETT,
KERESZTÉNY DÓRA, KIMÁK PETRA)

1. Írja a számokat a megfelelő képekhez!

1. szomorú, 2. nagy, 3. kicsi, 4. idős, 5. fiatal, 6. boldog

2. Kösse össze az ellentétes jelentésű mellékneveket!

rövid	☐	☐	öreg
szép	☐	☐	olcsó
drága	☐	☐	szomorú
jó	☐	☐	hosszú
fiatal	☐	☐	erős
alacsony	☐	☐	csúnya
gyenge	☐	☐	magas
boldog	☐	☐	rossz

3. Alkosson mondatokat ellentétes jelentésű szavakkal a minta alapján!

1. kifli: *sós* ↔ *sótlan*
Ez a kifli sós, az sótlan.
2. szendvics: *egészséges* ↔ *egészségtelen*
.....
3. ételek: *könnyű* ↔ *nehéz*
.....
4. leves: *meleg* ↔ *hideg*
.....
5. almák: *savanyú* ↔ *édes*
.....
6. zsemle: *friss* ↔ *száraz*
.....

4. Keresse meg a mondatokban szereplő melléknevek antonimáit!

kicsi, külföldiek, lassú, olcsók, savanyú, színesek

- a) A gepárd gyors, a teknősbéka pedig lassú.
- b) A szőlő édes, a citrom viszont.....
- c) Az elefánt nagy, az egér pedig.....
- d) Az arany ékszerek drágák, a bizsuk viszont.....
- e) A régi televíziók fekete-fehérek, de a modern tévék már.....
- f) Ezek a diákok magyarok, azok pedig.....

5. Egészítse ki a két levelet a megadott melléknevekkel! Az egyik optimista, a másik pesszimista híreket továbbít egy ifjúsági táborból.

Optimista levél: *érdekes, finom, igazságosak, jó, remek, szépek, szimpatikus, tökéletes*

Pesszimista levél: *csúnyák, ehetetlen, ellenszenves, igazságtalanok, rettenetes, rossz, szörnyű, unalmas*

☺ Drága barátom!

A tábor *remek*. A vacsora....., és az idő is A többi fiú nagyon, a lányok pedig A tanárok A mai program volt. Egyszóval: minden !

Millió puszi: Opti Pista

☹ Drága barátom!

A tábor *szörnyű*! A vacsora, és az idő is A többi fiú nagyon, a lányok pedig A tanárok A mai program..... volt. Egyszóval: minden !

Üdv: Pesszi Miska

6. Egészítse ki a mondatokat az alábbi -(V)s vagy -(A)t(A)lan képzős melléknevekkel!

udvarias ↔ udvariatlan, következetes ↔ következetlen, ügyes ↔ ügyetlen, nős ↔ nőtlen, gátlásos ↔ gátlástalan

- Egy kisgyerek lehet vagy
- Milyen az új bolti eladó, vagy?
- Soha nem randevúzom férfival, csak férfival.
- A jó tanár A tanárt nem tisztelik a gyerekek.
- Sem a túl ,sem a emberek nem szeretem.

7. Vili és Billy ikrek, de mindenben egymás ellentétei. Milyen fiú Vili és milyen Billy?

- Vili barátságos, Billy
- Vili szorgalmas, Billy, sajnos,

- c) Vili, Billy határozott.
- d) Vili ügyes, Billy, sajnós,
- e) Vili türelmetlen, Billy
- f) Vili általában nyugodt, Billy sokszor
- g) Vili optimista, Billy
- h) Vili megbízható, Billy
- i) Vili tisztességes, Billy
.....
- j) Vili, Billy
önző.
- k) Vili figyelmes, Billy
.....
- l) Vili tehetséges, Billy viszont

8. Ki milyen?

Írja be a megfelelő mellék-neveket a pontozott vona-lakra.

jószívű, barátságtalan, nyugodt, harsány, barátságos, lobbanékony, gonosz, csendes

- a) Nem szeretem ezt az embert, mert mindig megbánt valakit.
.....
- b) Marika néni mindig segít másokon.
.....
- c) Pista kedves, mindenkivel szeret beszélgetni.
.....
- d) Tünde társaságban mogorva, sokszor ellenszenves másokkal.
.....
- e) Józsi, a buszsofőr, még a dugóban is vicceket mesél az utasoknak.
.....
- f) Krisztát könnyű kihozni a sodrából.
.....

g) Kinga alig akar megszólalni az órán.

.....

h) Peti hangját sokszor a szomszéd szobából is hallani lehet.

.....

9. Keressen ellentéteket az alábbi szavakhoz a „Külföldiek Budapesten” című szövegből (1. lentebb)!

rossz:

drága:

barátságtalan:

csúnya:

csendes:

új:

rossz:

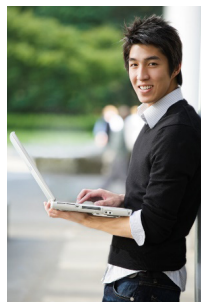
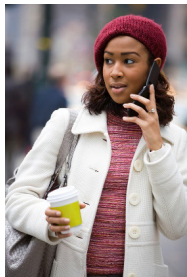
kevés:

KÜLFÖLDIEK BUDAPESTEN

Huszonkilenc éves vagyok, egyetemista. Két éve élek Magyarországon. Nagyon szeretem Budapestet! Szerintem a magyar konyha nagyon jó, a magyar ételek csípősek, olcsók és nagyon finomak. A magyar borok is kitűnőek: a kedvencem az Egri Bikavér. A budapesti éttermek első osztályúak.

Úgy gondolom, hogy a magyar egyetemek nagyon jók. Én a Corvinus Egyetemre járok. Itt sok magyar és külföldi diákkal találkozom. Az emberek kedvesek, a magyar lányok pedig gyönyörűek.

Jessica vagyok, amerikai. Harmincöt éves vagyok. A férjem magyar, és Budapesten élünk már öt éve. Nem szeretem Budapestet. Az utcák nagyok és

zajosak, mert sok autó és busz van a városban. Az épületek régiek. A belvárosban nincs elég fa és virág. A kávézók és a romkocsmák jók, és a budapestiek nagyon barátságosak.

Amerikában a házak és az épületek magasak és újak.

10. John angol cserediák, aki most ismerkedik a magyar nyelvvel. Tanárával az ellentétes jelentésű szavakat gyakorolja, de még sokat hibázik. Húzza alá John hibás válaszait, és adja meg a helyes megoldást! Vajon mi okozhatja a nehézséget John számára?

Tanár: – *John, ott a rágód papírja. Becses neked ez a tárgy?*

John: – *Nem, becsstelen.*

Tanár: – *John, idősek a szüleid?*

John: – *Nem, időtlenek.*

Tanár: – *John, otthonosnak érzed a kollégiumi szobádat?*

John: – *Sajnos nem. Elég otthontalan.*

Tanár: – *John, gyermekkorodban anyás voltál?*

John: – *Nem, inkább anyátlan.*

Tanár: – *John, csinosnak tartod a képen látható színésznőt?*

John: – *Nem, szerintem csintalan.*

11. Keressen ellentétpárokat a Facebook jól ismert hangulatjelei (smiley-k) között!

HOGY ÉRZED MAGAD?

	 vidám	 bizakodó	 letört
 szomorú	 szerencsés	 magányos	
 fáradt	 beteg	 dühös	
 boldog	 feszült	 kimerült	
 elégedett	 stresszes	 magabiztos	
 ideges	 nyugtalan	 elszánt	
 izgatott	 derűs	 pozitív	
 megbántott	 rosszkedvű	 energikus	
 elégedetlen	 jókedvű	 összezavarodott	
 szerelmes	 depressziós	 csalódott	

A VAN FUNKCIÓI

ELMÉLET

A magyar mint idegen nyelv tanításában / tanulásában (kezdő szinten) éppen a *van* ige az, amelynek ragozásával először találkozik a nyelvtanuló. A grammatikai haladás menetéből, illetőleg a *van* segédigei funkciójának kommunikatív értékéből (az önmegnevezéshez és a beszédpartner azonosításához fontos és szükséges nyelvi eszköz) következően is az tűnik célszerűnek, ha a bemutatott ragozási sor a *van* segédigei funkciójára épül. A nominális mondatokat tanítva rögtön szembesülünk a diákok anyanyelvében és a magyarban meglévő különbségekkel. Mivel az interferencia mértéke a különböző forrásnyelvektől függően más és más (az orosz anyanyelvű hallgatók számára a létige hiánya 3. személyben nem lesz meglepő, hiszen náluk jelen időben minden személyben hiányzik a ragozott igealak, az indoeurópai nyelveket beszélők többségének ellenben meg kell küzdenie a szerkezet mennyiségi és minőségi jellemzőinek eltéréseiből adódó problémákkal). A nominális mondatok tanításakor a kontrasztív szemlélet alkalmazása módszertanilag mindenképpen előnyösnek és kívánatosnak tűnik.

A *van* lexéma sokféle jelentéssel rendelkezik, ezek a következők:

I. Főigei jelentések

1. létezés,
2. létezés részelő jelentéssel,
3. létezés határozói bővítménnyel,
4. birtoklásige,
5. létige állapotot kifejező passzív szerkezet tagjaként (*van* + *-va* szerkezet)

II. Segédigei jelentés.

I. Főigei jelentések

1. Létezés

A *van* ebben a jelentésében a létezés tényét vagy a létezés valamely változatát juttatja kifejezésre, pl. *Gondolkodom, tehát vagyok, Vannak dino-*

szauruszok!, **Van** igazság / szépség / jóság / szeretet / hűség stb., **Mi van** vele? Ezekben a mondatokban a *van* főige állítmányi szerepet tölt be, és az alanyon kívül semmilyen más kötelező bővítményt nem kíván meg.

2. Létezés részelő (partitivusi) jelentéssel

A létigés partitivusi mondatok kötelező vonzata egy partitivusi jelentésű névelőtlen főnévi bővítmény, pl. *Van még szőlő, van még lágy kenyér* ('van még a szőlőből / a lágy kenyérből'), szabad vagy kötött fakultatív bővítménye pedig egy mennyiséget jelentő névszó, pl. *Van még szőlő (egy kilo / valamennyi)*. Ilyenkor a mennyiséget jelentő szó értelmező jelző.

3. Létezés határozói bővítménnyel

Az ilyen típusú mondatokban a létige tartalmas jelentése gyengül, semleges mondatban hangsúlytalanná válik, és szorosan kapcsolódik hangsúlyos bővítményeihez. A létige állhat pl.

- a) helyhatározóval, pl. *A városban / a faluban / a konyhában / itt / a szomszédban van;*
- b) állapothatározóval, pl. *Jól / készen / ébren / úton / tévedésben / összefüggésben van; férjénél van; halálán van;*
- c) számállapot-határozóval, pl. *Öten vannak, Kevesen voltak;*
- d) módhatározóval, pl. *Úgy van ('helyes') / Jól van ('dicséret') / Rendben ('beleegyezés') van;*
- e) időhatározóval, pl. *Korán / későn van, Itt van az ősz!*
- f) fok-mértékhatározóval, pl. *Tökig van valakivel, Csordultig van a szíve szeretettel, A kancsó tele van;*
- g) eredethatározóval, pl. *Vasból van, Selyemből van az inged?*
- h) eredményhatározóval, pl. *Köddé lesz, Tanulóból tanárrá lesz;*
- i) társhatározóval, pl. *Barátokkal vagyok a kiránduláson;*
- j) eszközhatározóval, pl. *Csak pénzért van szolgáltatás;*
- k) célhatározóval ('valamilyen célból eltávozott' jelentéssel), pl. *Tanulni van Magyarországon; Aratni / vásárolni / dolgozni van;*
- l) okhatározóval, pl. *szeretetből van;*
- m) tekintethatározóval, pl. *vanni van;*
- n) részeshatározóval, pl. *a könyvtár részére van, A gyerekek számára van hely;*
- o) számhatározóval, pl. *Háromszor voltam nála;*

A fenti mondatokban a *van* főige maga az állítmány. Ezt az is mutatja, hogy helyette hasonló értelmű más igét is használhatnánk, pl. *akad, előfordul, jár, helyezkedik el, áll, megy*.

4. Birtoklásige

Az urali nyelvekben nincs meg a 'habere = birtokol valamit' jelentésű ige. A magyar birtoklást kifejező mondatokban az indoeurópai nyelvek ragozott igealakja helyén (pl. angol: *I have, you have, she / he has...*; francia: *j'ai, tu as, il / elle a...*; német: *ich habe, du hast, er / sie hat...*; olasz *ho, hai, ha...*) a létige 3. személyű állító (*van, vannak*) vagy tagadó (*nincs, nincsenek*) alakja szerepel, amely csak igeidőben (*volt, voltak, nem volt, nem voltak; lesz, lesznek, nem lesz, nem lesznek*) és módban (*legyen, legyenek, ne legyen, ne legyenek; lenne, lennének, nem lenne, nem lennének; lett volna, lettek volna, nem lett volna, nem lettek volna*) változik. Ha a birtokost főnév nevezi meg, azt *-nAk* dativusraggal kell ellátni, a birtok pedig birtokos személyjeles formában szerepel a szerkezetben.

A létigét tartalmazó *habeo*-szerkezet az 1. és a 2. személyekben az úgynevezett semleges (nem hangsúlyozott, tagadást, kérdést nem tartalmazó) mondatokban két tagból áll, pl. (*nekem / neked*) *van / nincs könyvem / könyved*, a 3. személyekben, amennyiben a birtokost tartalmaz főnév jelöli, három tagból áll, pl. *Péternek van / nincs könyve, a diákoknak van / nincs könyvük*.

A mai magyarban 'habere' jelentésben a *bír, birtokol, rendelkezik (valamivel)* igék is használatosak, valamint a *tart* igének is van birtoklást kifejező jelentése, pl. *lovat tart, szeretőt tart, bejárónőt tart*.

5. Létige állapotot kifejező passzív szerkezet tagjaként (a határozói igenév és a létige szerkezete)

A „*lenni* + *-vA*” szerkezet használata a XIX. század második felétől kezdve hosszú ideig a nyelvhelyességi viták keresztútjében állt. Idegenszerűséggel (germanizmussal) vádolták, és emiatt – főleg iskolai és irodalmi körökben – valósággal üldözték. A szóban forgó szerkezettel kapcsolatos nyelvhelyességi babonának mind a mai napig szép számban vannak hívei: sokan szinte mániákusan kerülik a használatát, még akkor is, amikor az helyénvaló, sőt szükséges volna.

Időközben persze tisztázódott, hogy e szerkezet nem jöhetett létre német mintára, hiszen már régóta megvan a magyarban, sőt nem teljesen ismeretlen az uráli nyelvcsaládban sem, közelebbről a másik két ugor nyelvben. A németesség gyanúja egyébként azért sem jogos, mert a magyar állapothatározói szerkezet megfelelőjének tekintett német összetett szerkezetű szenvedő igealakokban nem határozói, hanem befejezett melléknévi igenév van (*Das Buch ist gelesen*), és míg a németben a cselekvő személyének, illetve a cselekvés eredményének a hangsúlyozására egy és ugyanazt a szerkezetet használjuk, pl. *Er ist erschöpft* 'elfáradt', 'el van fáradva', *Es ist zerrissen* 'elszakadt', 'el van szakadva') stb., addig a magyarban a kétféle kifejezés jelentése között határozott különbség érzékelhető (az egyik a cselekvést / történést hangsúlyozza, a másik pedig a cselekvés eredményeként létrejött állapotot).

A határozói igeneves szerkezet legfontosabb funkciói:

1. állapotjelölés, illetve állapotváltozás jelzése (*meg volt fázva, el van törve*),
2. befejezettség, eredmény jelölése (*le volt írva, ki van javítva, fel van épülve*),
3. személytelenség, illetve általános vagy határozatlan alany ki fejezése (*el lesz intézve, meg van terítve*),
4. a cselekvés intenzitásának a kiemelése (*Amit én csinállok, az meg van csinálva, Akit az isten ver, az meg van verve*),
5. tömörítő árnyalás (*A szeme vörösre volt sírva, A csalódottság az arcára volt írva*),
6. a cselekvés befejezettségének és egyben a cselekvő személyének a kifejezése (*Tíz perc múlva elkészülök a mosással: már be vagyok áztatva*),
7. a mozgás befejezettségének a jelölése (*Ezt az almát ott találtam a fa alatt, le volt esve, Sokáig kerestem, amíg megtaláltam: egy bokor mögé volt bújva*),
8. testhelyzet, biológiai állapot szemléltetése (*meg van halva, le van fekve*),
9. állandó kifejezések (*Adva van egy derékszögű háromszög, Napjai meg vannak számlálva, Dicséretére legyen mondva, Tétlenségre voltak kárhozotva*).

A „*lenni* + *-va*” szerkezetet az igei alaptagú állapothatározós szintagmák közé soroljuk.

II. Segédigei jelentés

A *Tanár is volt* mondatnak – beszédszituációtól függően – kétféle értelmezése lehet: (a) 'akadt ott tanár is', pl. *A letartóztatottak között mindenféle ember akadt. Tanár is volt*; és (b) 'működött tanárként is', pl. *A bátyám többféle hivatást kipróbált. Tanár is volt*. A két mondat szerkezete ugyan a felszínen teljesen egybeesik, de a két mondat nem azonos. A nyelvtani elemzés izgalmas része, hogy a (felszínen) egybeeső mondatok különbségeire – különféle próbák alkalmazásával – rámutassunk.

1. A próbák egyike lehet a személyes névmással való kiegészítés lehetősége. A fenti példamondatokat tesztelve azt tapasztaljuk, hogy míg a (b) mondatban kitehető a személyes névmás (*Ő tanár is volt* 'Ő tanárként is működött'), addig az (a) mondatban nem (**Ő tanár is volt* 'Ő akadt ott tanár is'). Ebből pedig az következik, hogy a (b) jelentésben nem a *tanár* az alany, hanem a törölt (de kitehető) névmás. A *tanár* tehát állítmánya ennek a mondatnak, és mellette a *van* segédigei szerepet tölt be az ún. összetett (névszói-igei) állítmány segédigei része. A segédigére (*volt*) azért van szükség, mert a névszói részen a múlt időt nem tudjuk jelölni (ahogy a módot és a személyt sem, csak a számot). Az (a) mondat elé nem lehet kitenni a névmást. Ebben a *tanár* az alany, az ő létezését, ottlétét állítom a letartóztatottak között. A *van* itt nem segédige, hanem főige, amely egyedül tölti be az állítmány szerepét. Ezt az is mutatja, hogy helyette hasonló értelmű más igét is használhatnánk, pl. *akadt, előfordult*.

2. Egy másik hasznos próba az ún. „jelenidő-próba”. Ha jelen időre változtatjuk (a) és (b) példamondataink háttér-szituációját, akkor az (a) mondatban a *volt* igealak jelen időben *van*-ra változik (*A letartóztatottak között mindenféle ember akad. Tanár is van*), a (b) mondatban azonban törölni kell a *van* igét (*A bátyám többféle módon szolgálja a közösséget. Tanár is!*). Ez a próba is arról győz meg bennünket, hogy a két mondat különbözik egymástól. A magyar nyelv általános szabálya, hogy a segédigei *van* $\emptyset$ fokú az állítmány alapalakjában, tehát olyan szintaktikai előfordulásban, amelyben az egyszerű állítmány grammatikai jelentéseit is $\emptyset$ morféma hordozza, pl. (*Ő*) *tanul* $\emptyset$ – *Ő tanuló* $\emptyset$. Az állítmányban a $\emptyset$ jelöli a jelen időt a múlttal és a jövővel szemben (pl. *okos* $\emptyset$ – *okos volt, okos lesz*), a kijelentő módot a felszólítóval és a feltételessel szemben (pl. *okos* $\emptyset$ – *okos legyen, okos lenne, okos lett volna*), a 3. személyt az 1. és a 2. személlyel szemben (pl. *ő okos* $\emptyset$ – *én*

okos vagyok, te okos vagy). Ha tehát az állítmány jelen idejű, kijelentő módú, egyes szám 3. személyű, a *van* kopula elmarad. Mivel az állítmány többes számát a névszói részen meg tudjuk jelölni, ezért a kopula használata a többes számú 3. személyű (kijelentő módú, jelen idejű) állítmány esetén sincs szükség, pl. *a diák okos* Ø – *a diákok okosak* Ø. A *van* kopula tehát jelen időben, kijelentő mód 3. személyben kötelezően törlődik (amikor a *van* főige, tehát önmagában fejez ki léteezést, fennállást, meglétet, akkor nem).

GYAKORLATOK

(SZEMŐK ÁGNES)

1. Állapítsa meg, mi a *van* ige funkciója a következő mondatokban!

Gondolkodom, tehát vagyok:

Vannak még öregek, akik tudnak minderről mesélni:

Van itt munka bőven:

Október van:

Van még a kenyérből:

Öten vannak:

Van neki már önálló lakása:

2. Főige vagy segédige a *van* az alábbi mondatokban?

Tavaly Kristóf még csak óvodás volt.

Az esernyőd a sarokban van.

Olyan vagyok, amilyen voltam.

Péternek sok könyve van otthon.

Jóska most boldog volna, ha elérte volna a vonatot.

A nagymama a napokban volt 80 éves.

3. Alakítsa át a mondatokat a minta szerint:

én	te	Ön, ő
1. Márta vagyok.	Márta vagy.	Ön Márta? Ő Márta?
2. Szegedi vagyok.	Szegedi	Ön? Márta?
3.	Diák vagy.	Ön? Márta?
4. Húsz éves vagyok.		? Márta?
5.		Ön? Márta magyar?

4. Töltsd ki a táblázatot a megadott minta alapján!

Jelen idő	Múlt idő	Jövő idő
A diák okos Ø.	A diák okos volt .	A diák okos lesz .
1. (Mi) szegények vagyunk.	(Mi)	(Mi)
2. A	A	A diákok okosak lesznek.
3. Ti	Ti	Ti gazdagok lesztek.
4. Mariék	Mariék szegények voltak.	Mariék
5. Mari és Ricsi ügyes.	Mari és Ricsi.....	Mari és Ricsi.....

5. Válaszoljon a kérdésekre!

Mennyi idő van?	Hányadika van?
(8:31) (délelőtt) nyolc óra harmincegy perc van .	(01. 05) Január ötödike van .
(15:06) (délután)	(11. 08.)
(08: 42) (délelőtt)	(03. 02.)
(09: 16) (délelőtt)	(06. 04.)
(17: 06) (délután)	(12. 06)
(21: 02) (délután)	(05. 01)

6. Alkosson mondatokat a minta alapján!

- (+) papír/ (–) toll *Van papírom, **de** nincs tollam.*
(E/1 = én)
1. (–) autó / (–) bicikli *Nincs..... **és** nincs*
(E/1 = én)
2. (+) autó / (–) bicikli
(E/2 = te)
3. (–) pénz / (+) ház
(E/3 = Ön)
4. (–) háza / (–) autó
(E/3 = ő)
5. (+) munka/ (–) pénz
(E/1 = én)
6. (+) kutya / (–) macska
(E/2 = te)
7. (–) gyerek / (+) család
(E/3 = Ön)
8. (+) háza / (+) férj
(E/3 = ő)
9. (–) ceruza / (+) toll
(T/1 = mi)
10. (+) tej / (–) kenyér
(T/2 = ti)
11. (+) sajt / (+) kenyér
(T/3 =ők)
12. (+) pénz / (–) idő
(T/3, Önök)

7. Alkosson kérdéseket és válaszoljon a minta alapján!

0. – *Van autód?* (te: autó)
 – *Nekem van, de a testvéremnek nincs.* (én: van; testvérem: nincs)
1. – Van (ön: kedv) filmet nézni?
 – (én: nincs; feleségem: van).
2. – Van (te: toll)?
 – (én: nincs; testvérem: van).
3. – Van (Márta: munka)?
 – (Márta: van; Peti: nincs).
4. – Van (ti: ház)?
 – (mi: van; Tibinek: nincs).
5. – Van (ők: okostelefon)?
 – (ők: nincs; Zolinak: van).

8. A megadott minta alapján alkosson mondatokat!

A feladat le van írva.

(feladat, leír)

1. (dolgozat, kijavít)
2. (ház, felépít)
3. (lap, kiszínez)
4. (étel, megfőz)
5. (szöveg, leír)

A FELTÉTELES MÓD FUNKCIÓI

ELMÉLET

Két időben létezik:

1. jelen idő:

-*nA*: a határozatlan (általános / alanyi) ragozás igealakjaiban jelenik meg, pl. *(ő) tanulna egy kicsit,*

-*nÁ*: a határozott (tárgyas) ragozás igealakjaiban van jelen, pl. *(ő) tanulná a grammatikát,*

2. múlt idő:

az ige múlt ideje + *volna* (igei segédszó), pl. *tanultam volna, tanultál volna, tanult volna / tanultam volna, tanultad volna, tanulta volna;*

FUNKCIÓI (vö. SZILI 2006: 80–89)

1. Óhajítás, vágyakozás kifejezése: *Bárcsak szép idő lenne a hétvégén!*
Bárcsak sütné a nap!

2. Hipotetikus feltétel: a *ha* kötőszavas hipotetikus feltételeket tartalmazó mondatokban jelenik meg, pl.

Ha lenne pénzem, adnék → 'adnék, de nincs pénzem',

Ha lenne időm, pihennék → 'pihennék, de nincs időm',

Ha tanultál volna, jobb jegyet kaptál volna → 'Jó jegyet kaptál volna, de nem tanultál',

Ha pihentél volna, friss lettél volna → 'Friss lettél volna, de nem pihentél';

3. Pragmatikai funkciók

a) Kérés a hajlandóság kipuhatolozásával, pl.

Kérnék egy kávét.

Segítenél?

Ideadná a sót?

- b) Kérés a képesség kipuhatolásával, pl.
Tudnál segíteni?
El tudnál kísélni az orvoshoz?
- c) Kérés, javaslat, akarat engedélykérésbe ágyazva
 (-hAt képzős igék feltételes mód jelen ideje), pl.
Találkozhatnánk?
Kérhetnék egy pohár vizet?
Telefonálhatnék?
- d) Szándék, akarat kifejezése közvetett módon, pl.
Szeretnék találkozni veled!
Jó lenne találkozni / találkozunk!
- e) Ironikus, szemrehányó felszólítás, pl.
Elmosogathatnál.
Segíthetnél.
Mi lenne, ha elnyomná a cigarettáját?
Jó lenne, ha nem gyújtana rá!
- f) Szükségesség, kötelesség közvetettebb kifejezése, pl.
Még egy pár napig ágyban kellene maradnod!
Fogynia kellene.
Segítened kellene anyádnak.
- g) Hipotetikus kívánság, óhaj, pl.
Bárcsak gazdag lennék!
De szeretnék gazdag lenni!
Bárcsak ne esne az eső!
- h) Bizonytalanságot, szerénységet tükröző használat, pl.
Bemutatnám a családomat. (szerénység),
Nekem egy kisebb szoba is elég lenne. (szerénység),
Nem gondolom, hogy otthon lenne. (bizonytalanság);

4. Szintaktikai funkciók

Az összetett mondatok kötőszavai közül a következők után áll (kötelezően) feltételes mód:

mintha: *Olyan hideg van, **mintha** január lenne,
Úgy viselkedik, **mintha elment volna** az esze.*

anélkül, hogy: *Elmegy, **anélkül, hogy** köszönné,
Nem megy el **anélkül, hogy** köszönné.*

ahelyett, hogy: ***Ahelyett, hogy** szorgalmasan tanulna, csak ül
a TV előtt.*

mielőtt: ***Mielőtt** elmennék, beszélek veled (nem kötelező a feltételes mód használata, vö. **Mielőtt** elmegyek, beszélek veled).*

GYAKORLATOK

(TAKÁCSNÉ SZTIPANOV ALEXANDRA TIJANA)

1. Mit fejeznek ki a feltételes módú igealakok az alábbi mondatokban?

Bárcsak szép idő lenne a hétvégén!
Jó lenne, ha eljönnél!
Elmennék, de nincs időm.
Odébb menne egy kicsit?
Megkér(het)ném, hogy ne zavarjon?
Már rég levihetted volna a szemetet!
Adnál nekem egy almát?

2. Írjon az alábbi példa alapján mondatokat! (Hipotetikus feltétel.)

Példa: Ha lenne pénzem, fagyiznék.

3. Egészítse ki a mondatokat a megadott kötőszókkal!

(*mintha; anélkül, hogy; ahelyett, hogy; mielőtt*)

Példa: *Olyan szép az idő, mintha nyár volna.*

- a) Olyan ez a narancs, citrom volna.
- b) kimennék az udvarra, felveszem a kabátomat.
- c) segítséget kérnél, oldd meg a feladatot.
- d) pihennének, kint dolgoznak a kertben.
- e) Elmegy köszönne.
- f) Olyan ez az időjárás, tél volna.
- g) megírná a házi feladatot, egész nap csak internetezik.

4. Mit mondana az adott szituációkban? (Udvarias kérés/kérdés)

Példa: Szeretné tudni, mennyi az idő. Megkérdez valakit: *Megmondaná, mennyi az idő?/ Megtudhatom, mennyi az idő?*

- a) Szeretne rágyújtani:
- b) Szeretne írni, de nincs toll:
- c) Szeretne rendelni egy üveg bort a pincértől:
.....
- d) Szeretné levenni a csomagját fentről, de nem éri el. :.....
.....
- e) Keresi a Móricz Zsigmond körteret Budapesten, de eltévedt. Megkérdez egy embert az utcán:.....

5. Ha ön nyerne az Euro lottón, mire költené a pénzét? Válaszoljon az alábbi kérdésekre!

- 1. Mit venne?

.....

2. Mit ajándékozna és kinek?

.....

3. Hova menne nyaralni?

.....

4. Tovább dolgozna, vagy többé a munkára sem gondolna?

.....

5. Befektetné a pénzét, vagy elszórná?

.....

6. Mi lenne a legkülönlegesebb dolog, amit megvenne?

.....

7. Jótékonykodna?

.....

6. Fogalmazza meg vágyait a példa alapján!

Példa: *Ne essen az eső* → Bárcsak ne *esne az eső!*

1. meleg van
2. magasak a fizetések
3. 10 km-t fut
4. ne legyen háború
5. béke van mindenhol
6. gulyás van ebédre

7. Hohó horgász ma egész nap nem fogott egy halat sem. Mit javasol neki István barátja, a horgászboltos? Egészítse ki a párbeszédet a példa alapján! (Javaslat megfogalmazása.)

– Szia, Hohó, mit fogtál ma?

– Szia, István, nem fogtam ma semmit, mert nem volt jó idő.

Példa: *Ha vittél volna gilisztát, fogtál volna halat. (visz, giliszta/fog, hal)*

a)

(visz, esernyő / nem megázik)

- b)
(dob, csali / van, kapás)
- c)
(énekel / nem elmenekül, halak)
- d)
(vesz, halradar / lát, halak)
- e)
(horgászbót, használ / fog, hal)

8. Mit kellene tennie Annának, hogy fogyjon?

Példa: *Megfelelő táplálkozás* → *Megfelelően kellene táplálkoznia.*

1. Rendszeres mozgás.
2. Sok nevetés.
3. Normális éjszakai alvás.
4. Egészséges kapcsolatok.
5. Megfelelő mennyiségű víz ivása.
6. Kevesebb alkoholfogyasztás.
7. Sok zöldség- és gyümölcsfogyasztás.

9. Mit rendel Vera a pincértől? Írjon mondatokat a képek alapján a példa szerint!

Példa: *Kérnék egy étlapot.*

1.
2.
3.
4.
5.
6.

10. Mit tenne az alábbi helyzetekben? Válaszoljon szóban!

- a) A buszon látja, hogy egy fiatalember nem adja át a helyét egy idős hölgynek.
- b) Az utcán valaki rosszul lesz.
- c) Lerobban az autója az autópályán.
- d) Nem találja a telefonját, és sürgősen telefonálnia kell.
- e) A pincér másik ételt hoz, nem azt, amit ön rendelt.
- f) Nem talál a méretének megfelelő ruhát az áruházban.

A FELSZÓLÍTÓ MÓDÚ ALAKOK FUNKCIÓI

ELMÉLET

1. Morfológiai sajátosságok

Jele: *-j* (invariáns)

Allomorfolk:

-j: vár-j

-jj: jö-jj

-gy: e-gy-él (tesz, vesz, lesz, iszik, visz)

-ggy: hi-ggy

-s: mos-s // készít-s // ért-s // fes-s // szerez-s (kivételek: lás-s, bocsás-s)

-z: főz-z

-sz: játsz-sz // fejleszt-sz

-dz: edz-dz

-Ø: e-Ø-dd (sz / v igék, E/2., rövid alak, tárgyas ragozás)

2. Funkciói:

2.1. Direkt felszólítások, pl.

– *Menjetek haza!*

– *Edd meg a levest!*

2.2. Udvarias felszólítások, pl.

– *Légy szíves, segíts!, Legyenek szívesek az asztalhoz fáradni!*

2.3. Függő beszéd (idéző mondatok):

A függő beszédben a valóságban elhangzott felszólítást csak idézik a mondatok, pl. *Tanár a diákoknak: Tanuljátok meg az idegen szavakat holnapra!* → *A tanár arra kérte a diákokat, hogy tanulják meg az idegen szavakat holnapra.* A valóságos felszólításból mellékmondat lesz a

bevezető, idéző főmondat révén. A magyar függő idézetnek jellemző sajátossága, hogy az igeidők és az igemódok nem módosulnak a közlő szempontjából, hanem abban az időben és módban állnak, amely a megfelelő egyenes idézetben lenne. Ebből következik az is, hogy a függő felszólításban megőrződik az egyszerű felszólítás igekötős igéjének fordított szórendje (l. a fenti példát). A főmondat állítmányai felszólítások, pl. *(meg)parancsol, felszólít, rászól, (meg)kér, utasít, kíván, elrendel, javasol, biztat, buzdít, követel, ajánl, tanácsol, könyörög, kényszerít, kötelez, meghagy, rászorít, rimánkodik, (meg)mond, figyelmeztet, üzen, ír, szól, felhatalmaz, pl.*

– *Megparancsolta, hogy menjek haza.*

– *Könyörgött, hogy együk meg a levest.*

2.4. Engedélykérés és -adás, valamint ráhagyás kifejezése, pl.

– *Hadd menjek el a moziba!*

– *Hadd menjen el a moziba!*

– *Hadd csinálja úgy, ahogy jónak látja!*

2.5. Utasítást váró kérdések, illetőleg vélemény, tanács kérése, szándékra való rákérdezés a beszédpartnerrel közösen végzendő cselekvéssel kapcsolatban, negatív formában is, pl.

– *Leüljek?, Üljek le?*

– *Kinyissam?, Becsukjam?*

– *Vegyem, ne vegyem?*

– *Mit tegyünk? Menjünk vagy maradjunk?*

2.6. Óhajtás: a mediális igék felszólító módja vágyat, kívánságot fogalmaz meg, pl.

– *Gyógyulj meg hamar!*

– *Legyen már végre tavasz!*

2.7. Kötőmód (konjunktívusz): (Sárkány 2017 alapján)

Míg a kötőmód fogalmának és használati szabályainak ismerete nélkülözhetetlen számos indoeurópai nyelv leírása, illetve tanítása során, addig a magyar nyelvben ez a kérdéskör meglehetősen problematikus: a hagyományosan kijelentő, kérdő és felszólító mód mellett a kötőmódnak (mint önálló igemódnak) a megítélése vitatott. A probléma

okát az összetett mondatokban a mellékmondatbeli kötő- és a felszólító mód morfológiai egybeesése adja. Az *Azt javaslom, hogy olvasd el a könyvet* és a *Megengedem, hogy elolvasd a könyvet* példamondatokat olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy léteznek olyan felszólító módú igealakot tartalmazó mellékmondatok, melyek nem valódi felszólítást fejeznek ki. Ilyenkor – Pomozi Pétert idézve – „szemantikai abszurdum” lenne imperatívuszi jelentést feltételezni (1991: 4). Alaktani szempontból a kötőmód ugyan nem tekinthető különálló módnak, azonban lényegi különbség rajzolódik ki a valódi felszólítást tartalmazó vagy idéző mondatok és a valódi felszólítást nem tartalmazó, de felszólító módú igealakokkal álló mellékmondatok között. Az igekötős igéket tartalmazó mellékmondatok esetében még nyilvánvalóbbá válik a funkciók elkülönülése. A kérdéskör a magyarnak idegen nyelvként való tanítása szempontjából kiemelkedő fontossággal bír, hisz a *-j* módjeles igealakok sokféle jelentésének az elsajátításához nélkülözhetetlen a különböző formákat előhívó szabályok minél pontosabb definiálása.

A kötőmód „Valamilyen, a beszélő által még nem ismert igazságértékű, még be nem következett, ún. **irreális esemény** kifejezésére szolgál” (Turi 2009: 29). Kötőmódot előhívó kontextusok:

a) Célhatározói mellékmondatokban:

„A célhatározói mellékmondat kialakulásának rekonstruálásakor feltételezhető, hogy egy eredetileg három részből álló tagmondat-együttesből a középső (a kommunikációs szempontból kevésbé jelentős, csupán tartalomváró) tagmondat törlődött. Ez a törlődött tagmondat az utána következővel tárgyi, az őt megelőzővel kapcsolatos vagy még inkább oksági viszonyban állhatott: *Elutazott vidékre, és/mert azt akarta/kívánta, hogy találkozzék öreg tanárával* → *Elutazott vidékre, hogy találkozzék öreg tanárával*. A keletkezésnek ez a módja több dologra is rávilágít. 1) A célhatározói mellékmondatok kötőszava az általános (tartalmatlan) *hogy*. 2) A célhatározói mellékmondat állítmánya mindig felszólító módban áll; a módhasználatot a törölt mondat *akar, kíván, szeretne, óhajt* alaptagjai követelik meg” (Kiss–Pusztai 2005: 516).

A főmondat utalószavai az *azért, avégre, avégezt*, (ezek gyakran nem jelennek meg testesen), pl.

- *Azért jöttem Magyarországra, hogy megtanuljam a nyelvet.*
- *Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.*

- b) Értékelést kifejező alanyi mellékmondatban szükség, kötelesség kifejezése után.

A főmondat állítmányai, pl. *(nem) fontos, (nem) kell, (nem) szükséges, nélkülözhetetlen, elkerülhetetlen, elengedhetetlen, kötelesség, feladat, szükségtelen, elképzelhetetlen, felesleges, értelmetlen, megéri, távol áll tőle, az a célom/célod...*

- c) Engedélyezésben: tárgyi és határozói mellékmondatokban akaratot, kívánságot, engedélyt, tiltást stb., illetve célt, lehetőséget kifejező főelem után, pl. *akar vmit, megenged vmit, lehetővé tesz vmit, hagy vmit, tűr vmit, alkalmat ad vmire, elvár vmit, készen áll vmire, kedve van vmihez, joga van vmihez, megoldható vmi, nincs kifogása vmi ellen, bátorít vmire, támogat vmiben, lehetőség van vmire, törekszik vmire;*

- d) Tiltásban: a főmondat állítmányai, pl. *megtilt vmit, akadályoz vmit, gátol vmit, visszatart vmitől, óv vmitől, lebeszél vkit, óva int vkit, véd vkit, ellenez vmit, szó sem lehet vmiről;*

- e) Célt, hajlandóságot kifejező állítmányok, pl. (+): *igyekszik vmire, törekszik vmire, kész vmire, képes vmire, hajlok vmire, kedve van vmihez, vállalkozik vmire, gondoskodik vmiről, hajlandó vmire, méltó vmire, rászánja magát vmire, elfogad vmit, beleegyezik vmibe, az a célja, hozzálát vmihez, azon van; (-): fél vmitől, visszariad vmitől, irtózik vmitől, képtelen vmire, alkalmatlan vmire, letesz vmiről, lemond vmiről, tartózkodik vmitől;*

- f) Vágyakozást kifejező állítmányok, pl. *vágyik vmire, vágyakozik vmire, áhítozik vmire, ácsingózik vmire, szomjazik vmire.*

3. A konjunktívuszi és a felszólító jelentésű mondatok elkülönítése

3.1. „hogy”-teszt

- a konjunktívuszi mellékmondatok éléről nem maradhat el a *hogy* kötőszó, pl. **Megengedte, hazamenjek.*

- a felszólító mondatokban a *hogy* megjelenhet, de el is maradhat a mellékmondatok éléről, pl. *Megparancsolom, (hogy) menj haza!*

3.2. Igeköötő-teszt

a) konjunktívuszi mellékmondatban

- semleges mondatban az igekötő nem válik el az igétől, pl. *Megengedte, hogy megcsináljuk a leckét.*
- nyomatékos mondatban elválik, pl. *Megengedte, hogy Katival csináljuk meg a leckét.*
- tagadás esetén elválik, pl. *Megengedte, hogy ne csináljuk meg a leckét.*

b) felszólító mondatokban

- semleges mondatban az igekötő elválik az igétől, pl. *Megparancsolta, hogy csináljuk meg a leckét.*
- nyomatékos mondatban (szintén elválik), pl. *Megparancsolta, hogy Katival csináljuk meg a leckét.*
- tagadás esetén (szintén elválik), pl. *Megparancsolta, hogy ne csináljuk meg a leckét.*

GYAKORLATOK

(SÁRKÁNY FRUZZSINA, SZEGEDI MÓNKA, TAKÁCS MÁRIA)

1. Ragozza el a következő igéket felszólító módban alanyi és tárgyas ragozásban!

	tanul		készít		visz	
	Alanyi	Tárgyas	Alanyi	Tárgyas	Alanyi	Tárgyas
Én	tanuljak					
Te Ön		tanuljad				
Ő			készíts			
Mi				készít- sük		
Ti Önök					vigyetek	
Ők						vigyék

2. Mit tegyünk, hogy jobban tudjunk koncentrálni? (Adjon tanácsot egyes és többes számban.)

	TE	TI
pihen (többet)	Pihenj többet!	Pihenjetek többet!
tart (rövid szünetet)		
eszik (csokoládét)		
nem internetezik (sokat)		

3. Adjon tanácsot! Mit tegyen, és mit ne tegyen az, aki egészségesen szeretne élni?

Ezt tegye:

Sportol:

Sok gyümölcsöt eszik:

Sok zöldséget eszik:

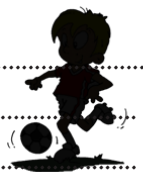
Autó helyett biciklivel jár:

Sok vizet fogyaszt:

Gyorséttermi étel helyett otthon főz:

Otthon edz:

Eleget alszik:

Ezt ne tegye:

Dohányzik:

Sok alkoholt iszik:

Sokat idegeskedik:

Zsíros ételeket eszik:

4. Alkosson felszólító mondatokat a példa alapján!

leül (Ön) → Üljön le!

bemegy (ti).....

helyet foglal (Önök).....

megfésülködik (te).....

rendet csinál (te).....

asztalt foglal (ti).....

belép (Önök).....

nem kel fel (Ön).....

nem haragszik (te).....

levelet ír (ti).....

jobbra fordul (mi).....

5. Főzzünk együtt!

125 g finomliszt
2 db tojás
20 g vaníliás cukor
1 csipet só
250 ml tej
40 g vaj
6 kanál olaj

Írja le, hogyan készíti el a palacsintát! Használja az alábbi igéket felszólító módban, többes szám első személyben! (1) *összekever*, (2) *hozzáad*, (3) *kever*, (4) *pihentet*, (5) *önt*, (6) *felforrósít*, (7) *kisüt*, (8) *megtölt*

..... (1) egy tálban a lisztet, a tojást, a vaníliás cukrot és a só. (2) a tejet és végül a vaját. Addig (3) míg sima palacsintatésztát nem kapunk.

Fél óráig (4). (5) kevés olajat a palacsintasütőbe, (6), és (7) a palacsintákat. A sütés után (8) kakaóval, Nutellával, fahéjjal, pudinggal, almával, dióval, lekvárral, túróval, stb. Jó étvágyat hozzá!

6. Kérjen tanácsot egyes és többes számban, a minta alapján!

	ÉN	MI
pihen (többet)	Pihenjek többet?	Pihenjünk többet?
tart (rövid szünetet)		
eszik (csokoládét)		
nem internetezik (so- kat)		

7. Mit fejeznek ki a felszólító módú igealakok az alábbi mondatokban?

Írd meg a levelet!
Vigyétek ki a szemetet!
Légy szíves, add kölcsön a könyvedet!

Csak ne légy beteg a fagyalttól!
 Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.
 Hagyom, hogy elmenj.
 Legyen végre tavasz!
 Most kell, hogy megtegyed.
 Képes rá, hogy elmenjen.
 Meséltem neki, hogy elaludjon.

8. Adja vissza az idézett mondatokat a minta szerint!

Anya a lányának: „Edd meg a reggelit”	mond valamit valakinek	Az anya azt mondta a lányának, hogy egye meg a reggelit!
Tanár a diáknak: „Ne puskázz!”	rászól valakire	
Pincér a vendégeknek: „Foglaljon helyet”	kér valakitől valamit	
Az orvos a betegnek: „Szedjen több vitamint!”	tanácsol valakinek valamit	
Régész a kirándulónak: „Ne fogjátok meg a csontokat!”	mond valamit valakinek	
Nővér a húgának: „Ne vedd el a ruhám!”	megtilt valakinek valamit	

9. Válaszoljon a kérdésekre rövid utasításokkal a képek és a megadott igék segítségével!

Reggel van. Mit csináljak?

felkel

megfürdik

megfésülködik

elindul

Diákok vagyunk. Óra van.
Mit csináljunk?
(És mit ne csináljunk?)

figyel

ír

számol

alszik

énekel

táncol

kiabál

10. Egészítse ki a mellékmondatokat a megadott igék megfelelő alakjával! Mi a funkciója a felszólító módú igealakoknak ezekben a mondatokban?

1. Azt javaslom, hogy (*te – elolvas*) ezt a könyvet.
2. A tanár megparancsolta a diákoknak, hogy (*befejez*) a beszélgetést.
3. Kívánom, hogy (*te – meggyógyul*).
4. Péter megengedte a fiának, hogy késő estig tévét (*néz*).
5. *Éva* korán elindult otthonról, hogy (*odaér*) az előadásra.
6. Nem szükséges, hogy (*kimegy*) a szobából.
7. Fontos, hogy (*te – megtanul*) a szavakat.
8. Megtiltom, hogy (*ti – megnéz*) ezt a filmet.
9. Azt akarom, hogy (*te – elutazik*) pár napra.
10. Ragaszkodott hozzá, hogy (*mi – elmond*) az igazságot.

A 'PASSZÍV' JELENTÉS NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI

ELMÉLET

1. A PASSZÍV JELENTÉS

Passzív jelentésű igéket, passzív szerkezeteket akkor használunk, ha a cselekvőre való utalás nélkül akarunk közölni valamit, tehát nem a cselekvő, hanem valaki (vagy valami) más szempontjából, perspektívájából akarjuk előadni, láttatni az eseményeket. Ilyenkor a cselekvés végrehajtóját háttérbe szorítjuk, tehát az alany helyére – a cselekvés igazi végrehajtója helyett – egy másik mondatrészt teszünk, kiszorítva a cselekvőt a nyelvtani alany pozíciójából.

A cselekvés valóságos végrehajtóját a következő okok miatt szoríthatjuk háttérbe:

1.1. A cselekvőt nem ismerjük pontosan, ugyanis a külső ráhatás megtestesítője valamely általános fogalom (pl. a használat, az évek, az idő), pl. *Az idegei felörlődtek (?az időtől, ?a megpróbáltatásoktól), Az ellentétek kiéleződtek (?a helyzettől, ?a feszült hangulattól).*

1.2. A cselekvő evidens volta szükségtelenné teszi a megnevezést, különösen a természeti erők (nap, szél, vihar stb.) okozta jelenségek esetében, pl. *A tenger felkorbácsolódott (a vihartól), A víz fodrozódik (a széltől).*

1.3. A névszóból képzett igék esetében a cselekvő megnevezése redundáns megfogalmazáshoz vezetne, pl. *A cipőm összesározódott (*a sártól)* (vö. Szili 1999: 255).

1.4. A mondat olyan helyzetet ír le, amelyben nincs valóságos cselekvő. Ilyenkor az alany megnevezése lehetetlen. Igazi alanytalan mondatoknak a magyarban a meteorológiai előrejelzéseket tartalmazó mondatok számítanak, pl. *Hajnalodik, Villámlik, Pirkad, Esteledik.*

1.5. A mondat alanya nem valóságos cselekvő (ti. nem maga végzi a cselekvést), pl. *Az óra 10 órakor fejeződik be, A ház felépült, Az ajtó bevágódott.* A példamondatok mediális igéi arra utalnak, hogy a történés grammatikai alanya olyan tárgy / élőlény / személy, aki (vagy ami) logikailag passzív résztvevője a történéseknek.

1.6. Számos egyéb oka is lehet annak, ha a cselekvőt tudatosan nem kívánjuk megnevezni (pl. udvariasságból / kényelmetlenségből / kegyeletből), pl. nem akarjuk számon kérni a véghezvitt cselekedetek esetleges negatív eredményét vagy következményét: ilyenkor a felelősség elhárítását szolgáló kitérési/enyhítési stratégiákat alkalmazzuk, pl. *„Miután a magyarság Trianonnal földaraboltatott, létrejött az összmagyarság létrejésében a Trianon-szindróma”* (Sütő).

Míg a kettős (aktív-passzív) mondat szerkesztés használata az indoeurópai nyelvekben általános mind az írott, mind a beszélt nyelvben, addig a magyarban sokkal inkább az aktív szemléletű dominál. A kanonikus passzív forma, passzív mondat szerkezet ritka a magyarban, szerepe a grammatikai leírásokban is mintha perifériára szorult volna. A szenvedő forma megszűnésével a benne foglalt jelentéstartalom kifejezésére sokféle grammatikai eszközt veszünk igénybe.

2. A PASSZÍV JELENTÉS NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI A MAGYARBAN

2.1. Szenvető igealak

Az *-(t)Atik* (klasszikus szenvedő) képzővel létrehozott passzív jelentéstartalom a szókinsnek csak néhány elemében őrződött meg, ilyenekben pl. *(tudtára, meg)adatik, (meg)kívántatik, méltóztatik, benne foglaltatik, (újjá-, meg)születik, viseltetik* (vö. Papp 1969), *kéretik, dicsértetik, megengedtetik, felvétetik, (végső nyugalomra) helyeztetik, hitelesítetik, (jóvá) hagyatik, megíratik, (napjai) megszámláltattak, szükségeltetik, (közírré) tétetik, kihirdettetik, kidoboltatik, (jegyzőkönyvbe) vétetik* (vö. Grétsy – Kovalovszky 1985: 794–795). Ezeknek az igealakoknak és állandósult kifejezéseknek a használati lehetőségei meglehetősen korlátozottak: már nem tekinthetők az élő nyelv részének, többnyire csak a hivatalos stílusban, jogi, esetleg műszaki szövegekben fordulnak elő.

2.2. Mediális igeik

-Ódik: Az ügy elintéződik,

-Ul, -sUl, -Od(ik), -sOd(ik): A ruha kifakul, A terv meghiúsul, Az arca kipirosodik, A krém sűrűsödik,

-Ad: A papír elszakad,

-An: A bomba felrobban,

-képző nélküliek: Az üveg könnyen tör**ik** (a szenvedő szemlélet, a medialitás legősibb kifejezőeszközei az ikes igék), *A leves már fő*;

A szenvedő igealak elhomályosodásából fakadó hiányt leggyakrabban az -*Ódik* képzős, úgynevezett mediopasszív igék töltik be. Ez az igekategória közel áll a szenvedőhöz: erős bennük a személytelenség mozzanata, mely a cselekvő hiányából adódik (mintha cselekvő közreműködése nélkül, „magától” menne végbe a cselekvés), pl. *A titkárnő elintézi az ügyet* → *Az ügy elintéződik* Ø, *A sportolók új egyesületet szerveznek* → *Új egyesület szerveződik* Ø, *A diákok elhalasztják a vizsgát* → *A vizsga elhalasztódik* Ø (Ø : a mediális ige környezetében a cselekvő általában nem tehető ki).

2.3. A létige + -vA állapothatározós szerkezet

E szerkezet használata a 19. század második felétől kezdve hosszú ideig nyelvhelyességi viták kereszttüzében állt. Idegenszerűséggel (germanizmussal) vádolták (tévesen!). A szóban forgó szerkezettel kapcsolatos nyelvhelyességi babonának mind a mai napig szép számban vannak hívei: sokan szinte mániákusan kerülik a használatát, még akkor is, amikor az helyénvaló, sőt szükséges volna.

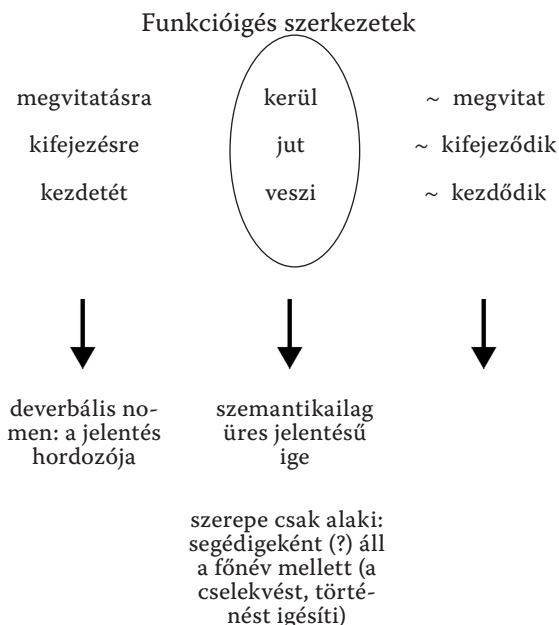
*A gyerek ki van melege*dve ~ *A gyerek kimeleged*ett, *A kapu be van fest*ve ~ *A kaput befestették* típusú mondatok „statikus – dinamikus” jelentésű oppozíciót alkotnak: abban különböznek egymástól, hogy a határozói igenévvél szerkesztett igealak – a ragozott igealakkal ellentétben – nem magát a cselekvést, történést hangsúlyozza, hanem valamely időre érvényes állapotot fejez ki. Az igenév idővonatkozása kettős: (1) van benne egy előidejű cselekvés vagy történet: a *kimelegedés*, a *festés* folyamata, és (2) van benne egy állapot, amelyet e folyamat létrehoz: a *kimelegedettség*, a *befestettség* állapota. A szerkezet használata csak olyankor jogos, ha vele mindkét mozzanatot (magát a folyamatot és a folyamat eredményeként létrejövő állapotot is) érzékeltetni akarjuk.

2.4. Funkcióigés szerkezetek

Sokan terpeszkedő, terjengős kifejezéseként, fölösleges ballasztként tekintenek ezekre a szerkezetekre. A mai magyar nyelvművelő irodalom árnyaltabban kezeli a kérdést a korábbinál, utalva e szerkezetek szemléletességére és arra, hogy bizonyos stílusban helyénvalók (pl. a hosszabb változat ünnepélyesebb, a közéleti megnyilatkozások

természetes velejárója, pl. *győzelmet arat*, *dicséretben részesít*), hiszen a megfelelő egyszerű ige sok esetben nem is létezik, illetőleg mást jelent.

A funkcióigés szerkezetek nagy része nem cselekvő jelentésű, hanem körülírt szenvedő alak, általános alanyú személytelen szerkezet. Ezzel magyarázható, hogy ez a forma meglehetősen gyakori a személytelen szerkesztésmódot kedvelő hivatalos nyelvben, a sajtó és az értekező próza nyelvében, a szaknyelvekben és az előadói stílusban is.

2.5. Személytelen szerkezet

Míg a cselekvő mondatokban a személyraggal ellátott ige meghatározza a cselekvőt (pl. *Összefogdostam a falat*), addig a személytelen mondatban lévő többes számú 3. személyű igealak alánya nem a cselekvőre reflektál, pl. (*Hát a fallal mi történt?*) – *Összefogdosták (a falat)*. A többes számú 3. személyű igealak oly mértékben intézményesült a személytelen értelem kifejezésére, hogy olyankor is azt használjuk, ha a cselekvő valójában egyes számú, vö. *Az orvos megvizsgálta a gyermeket* (cselekvő szerkezet: a cselekvő E/3) → *Megvizsgálták a gyermeket* (személytelen szerkezet: a cselekvő T/3). Az általánosítás határozatlan névmással is történhet, pl. *Valaki összefogdosta a falat / Valakik összefogdosták a falat*.

2.6. Főnévi igenévi alannyal vagy alanyi mellékmondatral álló igék és egyéb kifejezések

Vannak olyan igék és kifejezések, amelyek személytelenül használatosak, s amelyek mellett grammatikai alanyként infinitívus vagy alanyi mellékmondat áll. Az ilyen típusú szerkezetek is alkalmasak az cselekvő háttérbe szorítására: a tulajdonképpeni cselekvő ezekben általában nincs megnevezve. Infinitívusi alany használatos például a következő igék, illetve kifejezések mellett: *kell, illik, sikerül, lehet, van, nincs // szükséges, muszáj, szabad, érdemes, tilos, jó, rossz, hasznos, fölösleges, hiábavaló, hiba* Az (általános) alanyi szerepű pusztán infinitívus, illetőleg a mellékmondat olyan szerkezetekké transzformálható, amelyekben már megjelenik a cselekvő: az infinitívus igenévi személyragja és/vagy a megfelelő személyes névmás datívusa helyezheti ismét fókuszba az cselekvőt, pl. (*Nekem*) *nem kell / nem érdemes / nem sikerült elolvasni* vagy *elolvasnom a cikket*.

2.7. Melléknévi igenevek állítmányi szerepben: *Ez az anyag jól mosható.*

Elsősorban az állítmányi szerepben lévő ható igék folyamatos melléknévi igeneveivel szorítható ki a cselekvő, pl. *A világ megismerhető, A templom tornya már messziről látható, A csapvíz iható.*

GYAKORLATOK

(CSÁKY ZSUZSANNA, BAJOVICS DARINA,
KERESZTÉNY DÓRA)

1. Írjon példát a passzív jelentés alábbi kifejezőeszközeire:

szenvedő ige:

határozói igeneves szerkezet:

történést kifejező (mediális) ige:

funkcióigés szerkezet:

személytelenséget kifejező (általános alanyú) ige:

egyéb kifejezés mód:

2. Ki a cselekvő az alábbi mondatokban?

Mondat	Cselekvő
A ház felépült.	
A tenger hullámszik.	
A cipőm összekoszolódott.	
Az előadás befejeződött.	
Péter megöregedett.	

3. Találja meg az alábbi, passzív szerkezeteket tartalmazó mondatok magyar megfelelőit! Milyen lehetőségek vannak a passzív jelentés kifejezésére a magyarban?

a.	My daughters were taken to the cinema.	1.	Tamás fogja odaadni neked a jegyeket.
b.	You will be given the tickets by Thomas.	2.	Ellopták a biciklimet.
c.	My bike has been stolen.	3.	Elvitték a lányaimat moziba.

4. Milyen megoldásokat választana a következő passzív szerkezeteket tartalmazó mondatok magyarra fordításában?

Mondat	<i>This can't be done by him.</i>
Fordítása	
Mondat	<i>I am always given money for my birthday.</i>
Fordítása	
Mondat	<i>The robber was arrested last night.</i>
Fordítása	
Mondat	<i>She couldn't be seen in the picture.</i>
Fordítása	
Mondat	<i>The participants will be informed about the changes.</i>
Fordítása	

5. Az iskolaújság számára le kell fordítania néhány angol nyelvű cikket, amelyekben passzív szerkezeteket talál. Próbálja meg többféle módon is lefordítani ezeket a mondatokat magyarra!

Hundreds of bikes are stolen every year in our district.

.....

.....

.....

.....

The houses were bought.

.....

.....

.....

.....

Her arm was plastered.

.....

.....

.....

.....

The bulglar has been arrested.

.....

.....

.....

.....

- 6. Tódor jogi pályára készül, ezért gyakran túl hivatalosan fogalmaz akkor is, ha barátainak ír email-üzenetet. Olvassa el Tódor következő üzenetét, és húzza alá benne azokat a kifejezéseket, melyek nem illenek bele egy magánlevélbe! Fogalmazza át a levelet!**

Ma hazaértem az iskolából. Édesanyámmal megvitatásra került mi legyen az ebéd. Kifejezésre jutattam, hogy nem szeretem a spagettit, inkább halat kérek. Ekkor kezdetét vette a megbeszélés. Tárgyalást folytattunk az ügyben, végül maradt a spagetti.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Mi az eredménye a következő cselekedeteknek?

Péter kinyitotta az ablakot.	
A festő kifestette a szobát.	
Feri kiadta a lakást.	
Pali bezárta az ajtót.	
Anya kiszedte a levest.	

8. Írjon három olyan kifejezést, amelyekben az *-(t)Atik* képzőt a mai napig használjuk!

.....

.....

.....

9. Válaszoljon állapothatározós szerkezetekkel (*van* + *-va*) a kérdésekre! Figyeljen a szórendre és az igekötő helyére!

- a) *Visszavitted már a könyvet a könyvtárba? (a nyári szünetre bezárták)*
Sajnos nem, mert a könyvtár a nyári szünet alatt be van zárva.
- b) *Milyen a konyhátok? (még nem újítottuk fel)*
Sajnos, még mindig...
- c) *Működik a számítógéped? (még nem javították meg)*
Sajnos nem, mert...
- d) *Jöttök szánkózni? (a karácsonyfát még nem díszítettük fel)*
Sajnos nem, mert...
- e) *Láttad már a legújabb Star Warst? (még nem fordították le magyarra)*
Sajnos nem, mert...

10. Kösse össze az összetartozó tagmondatokat!

Caesar ezt mondta:	☐ ☐	Le van tartóztatva!
Ez olvasható az üzletek ajtaján:	☐ ☐	zárva
Ez olvasható vasárnap a bolt ajtaján:	☐ ☐	nyitva tartás: hétfőtől szom- batig 10–16-ig
Ezt mondja a rendőr a gyanú- sítottak:	☐ ☐	A kocka el van vetve. (Alea iacta est.)

11. Karácsonyi készülődés. Alkosson kérdéseket a példa alapján, és adjon (+) vagy (-) választ!

becsomagol – minden (+)

– *Be van már csomagolva minden?*

– *Igen, már minden be van csomagolva.*

- a) megterít – ünnepi asztal (+)
- b) megsüt – pulyka (-)
- c) feldíszít – karácsonyfa (+)
- d) felvág – mákos beigli (-)

IRODALOM

- Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné 1976. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cruse, Alan D. 1986. *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv. Második kötet, L–Zs*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Rita 2004 „Tiszán innen, Dunán túl...” – a helyhatározók. In: Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 156–162.
- Kicsi Sándor András 2012. Előszó. In: Temesi Viola (főszerk.) *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 5–9.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nádasdy Ádám 1999. Az ellentét három fajtája a nyelvben. In: Kálmán László – Nádasdy Ádám (1999) *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris Kiadó, Budapest. 70–71.
- Nádasdy Ádám 2008. Nem, én az illemtanár vagyok! In: Nádasdy 2008. *Prédikál és szónokol. Újabb írások, beszélgetések a nyelvről 2003–2007*. Magvető Kiadó, Budapest. 165–168.
- Papp Ferenc 1969. *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pomozi Péter 1991. Néhány gondolat a magyar „konjunktívusz”-ról. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és hungarológia köréből* 23. ELTE Magyar Nyelvi Lektorátus, Budapest.
- Sárkány Fruzsina 2017. *Kötőmód a magyar nyelvben és alkalmazása a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. OTDK-dolgozat (kézirat)
- Szili Katalin 1999. Valahol a passzívum és a mediálisok között... *Magyar Nyelvőr* 123: 350–357.
- Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához (A*

- magyart idegen nyelvként oktató tanároknak*). Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Szűcs Tibor 1999. Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában. *Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Pécs.
- Turi Gergő 2009. Kötőmód a mai magyar nyelvben. *Argumentum* 5. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 25–38.
- H. Varga Márta 2012. *Formák és funkciók. Morfoszintaktikai eszközök és grammatikai jelentések vizsgálata*. KRE BTK – Patrocinium Kiadó, Budapest.

FORRÁSOK

A helyviszonyok nyelvi kifejezőeszközei

<https://eb2016.24.hu/hirek/2016/07/04/dzsudzsakek-sikeretol-nem-lesz-tobb-nezo-a-stadionokban/>
http://eb2016.24.hu/app/uploads/sites/14/2016/07/d__yt20160626006.jpg
<https://hu.pinterest.com/pin/509469776567220885/>

A 'részeshatározói (dativusi) jelentés' nyelvi kifejezőeszközei

Kinek mit hoz a Telapo? Első 750 szavam 2005. Teora Kiadó, Bukarest. 17. és 41. oldal ISBN 1-59496-106-9
Ki mit ad Gergonek születésnapjára? Nybörjarsvenska, Göransson – Lindholm, (Svéd nyelvkönyv) 2002, Folkuniversitetets, Kristianstad. 64. o.
Szóbeszéd, Magyar nyelvkönyv, A1. 2013. Klett Kiadó, Budapest. 94. o.

A 'valamivel való ellátottság' jelentés nyelvi kifejezőeszközei

<http://www.army-shop-magyarorszag.hu/i/g/7320/4/noi-kockas-ing-anda>
<http://www.vanity.hu/49662-terranova-feher-pottyos-fekete-muszlin-ing;>
https://femina.hu/utazas/8_magyar_hely_ahol_egyaltalan_nincs_terero_itt_tenyleg_elbujhatsz_a_vilag_elol_lapozgato/
http://velotanya.blog.hu/2015/04/01/rokagombas-tojasos_eroleves
<http://ancikonyha.blogspot.hu/2017/03/gombas-hus-rizzsel.html>
https://peakshop.hu/shop/peak_feherjes_palacsinta
<http://tetovainyenc.cafeblog.hu/2015/04/07/tojasos-nokedli/>
<https://receptmegoszto.hu/kaposztas-retes-173>
<http://www.a1pizzamillersville.com/>
<http://www.a1pizzamillersville.com/>
<http://www.wlrfm.com/2018/02/15/listen-three-generations-of-the-one-family-needed-by-a-casting-agency-for-paid-work/>

Az 'ellentét' nyelvi kifejezésének lehetőségei

<https://www.dreamstime.com/stock-illustration-mouse-icon-cute-cartoon-character-baby-animal-collection-education-cards-kids-isolated-white-background-flat-design-vector-image74166882>
http://nickelodeon.wikia.com/wiki/File:Spongebob_PNG.png

<http://www.jattdisite.com/sad-cartoon-graphic/>
https://www.123rf.com/photo_27769982_stock-vector-vector-illustration-of-cartoon-old-man.html
<https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/young-boy-cartoon-reading-book-vector-1484045>
<https://www.dreamstime.com/royalty-free-stock-image-cute-elephant-cartoon-sitting-illustration-image40696176>
http://wesko.blog.hu/2016/11/27/meseteoriak_a_kobon_7_gorcs_ikrek

A feltételes mód funkciói

<http://cotcot.hu/cikk/2008/10/16/rovid-hetvege-sok-buli>
<http://mindennapi.hu/cikk/életmod/tobbet-art-a-noknek-a-dohanyzas/2011-09-05/6964>
<http://www.jimmyskebab.hu/>
https://vn.123rf.com/photo_23764262_a-steaming-cup-of-coffee-and-coffee-beans-drawing.html
<http://kotelmania.hu/Article.aspx?id=24>
https://hu.123rf.com/photo_16833517_close-up-%C3%BCzletember-kez%C3%A9ben-ellen%C5%91rz%C3%A9se-a-%C3%B3r%C3%A1k-mint-egy-feh%C3%A9r-h%C3%A1tt%C3%A9r.html
<http://www.vespucci.hu/noi-ruhazat-varrasa-meretre-hetkoznapraalkalomraeskuvore/menyecske-ruha>
<http://www.ogyik.hu/sok-osszehasonlitasa-himalaja-so-vs-parajdi-so-vs-konyhaso>
https://logout.hu/bejegyzes/goose-t/rossz_idore_panaszkodnak_a_sorgyartok.html
<https://eskuvoredekoracio.hu/spd/08535/ezust-gyurus-szalveta-feher>
<https://www.bigw.com.au/party/party-essentials/tableware/forks/c/72031304/>
https://hu.wikipedia.org/wiki/A_magyar_forint_p%C3%A9nzjegyei
<http://ajandekabc.hu/ajandek/fali-ora-kerek/>
<https://www.pecsma.hu/bunugyek/szarvasmarhakkal-utkozott-az-vonat/>
<https://utazz.ujso.com/2017/05/19/hawaii-szigetek-rendkivul-olcson-453-eurotol>

A 20. század utolsó harmadában jelentkező funkcionális szemléletű irányzatok nagy változásokat hoztak az utóbbi évtizedek nyelvoktatási gyakorlatába (is). A kommunikáció-központú nyelvoktatás a nyelvi jelenségek funkcióit, szemantikai összetevőit állítja a tanítás előterébe. Egyfelől azt keresi, hogy egy funkciót milyen formák fejezhetnek ki, másfelől azt vizsgálja, hogy egy adott forma milyen funkciók betöltésére alkalmas. A kommunikáció-központú oktatás semmiképpen sem korlátozható formális szabályok, „kész kategóriák” elsajátíttatására: a szabályok csak irányt mutatnak, tendenciákat jelölnek ki az adott nyelv működésének megértéséhez, az állandó változásban lévő, viszonylagos nyelvtani kategóriák létrehozása azonban sohasem célja, hanem csak (segéd)eszköze a nyelvleírásnak. A funkcionális grammatikának fontos feladata, hogy elemezze és leírja az azonos értelmű, de egymástól eltérő nyelvi megjelenési formák közötti különbségeket, ugyanis az eltérő nyelvi formák, struktúrák azonos fogalmi tartalma mögött általában interpretációs jellegű különbség rejlik.

A kötet mindenekelőtt olyan magyar mint anyanyelv-, illetőleg magyar mint idegennyelv-tanárok számára készült, akik mindennapi oktatási gyakorlatukban érvényre kívánják juttatni a funkcionális szemléletet.